

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Co-funded by
the European Union

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ

***Матеріали
науково-практичного круглого столу
(м. Суми, 27 червня 2025 року)***

Суми
Сумський державний університет
2025

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ:

Владислава ЗАВГОРОДНЯ, завідувачка кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ;

Юрій КАГАНОВ проректор з науково-педагогічної роботи Запорізького національного університету;

Матеуш КАМІОНКА, доцент кафедри польсько-українських студій Ягеллонського університету в Кракові;

Олександр ТРИГУБ, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили;

Сергій ДЕГТЯРЬОВ, завідувач кафедри історії СумДУ;

Віта ГОРДІЄНКО, канд. економ. наук, доцент, начальник Центру розвитку кадрового потенціалу СумДУ;

Анна СЛАВКО, доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ;

Марія ПЛОТНИКОВА, доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ;

Тетяна ЧУРИЛОВА, доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ;

Анатолій ЧЕРНЯВСЬКИЙ доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства ННІ права;

Анатолій ГОНЧАРЕНКО доцент кафедри історії ННІ права;

Ольга ШВАГЕР, асистент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ.

*Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 8 від 19 червня.2025 року)*

Свобода вираження поглядів: проблеми імплементації європейських стандартів в Україні : матеріали науково-практичного круглого столу (м. Суми, 27 червня 2025 р.). - Суми : Сумський державний університет, 2025. - 103 с.

Co-funded by
the European Union

Позиція організаційного комітету не завжди збігається з міркуваннями, висловленими учасниками. В збірнику збережено авторські орфографію, пунктуацію та стилістику. Відповідають за достовірність даних та додержання принципів академічної доброчесності учасники науково-практичного круглого столу.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use that may be made of the information contained therein.

Цей твір ліцензовано на умовах Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (Із Зазначенням Авторства-Некомерційна-Поширення на тих самих умовах 4.0 Міжнародна)

ЗМІСТ

	C.
ВСТУПНЕ СЛОВО	6
<i>Анатолій Гончаренко</i>	
ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ НА ПОЧАТКУ 2000-х рр.	7
<i>Сергій Дегтярьов</i>	
КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА КУЛЬТУРНОГО ПРИВЛАСНЕННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКИХ МОДЕЛЕЙ	12
<i>Руслан Довженко</i>	
СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ЇЇ ДОПУСТИМИ ОБМЕЖЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ	16
<i>Тимофій Жучков</i>	
МІЖ СВОБОДОЮ СЛОВА І РЕПУТАЦІЙНИМ РИЗИКОМ: ПРАВОВІ МЕЖІ КРИТИКИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ	21
<i>Владислава Завгородня</i>	
КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ВОЄННОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНзуРИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	28
<i>Анастасія Ключко</i>	
АДВОКАЦІЯ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ: ДОСВІД США	37
<i>Нікіта Коваленко</i>	
ІСТОРИЧНІ І СУЧАСНІ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОЇ ЦЕНзуРИ В УМОВАХ ЛОКАЛЬНИХ І ГЛОБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ХХ-ХХІ ст.	43

Тетяна Маланчук

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ.....	49
--	----

Цовінар Мовсесян

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОБОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ МЕДІА В РАЙОНАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	54
---	----

Марія Плотнікова

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДІА.....	59
---	----

Анна Політова

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СТАТТЕЮ 114-2 КК УКРАЇНИ: ПОРУШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЧИ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ.....	66
--	----

Анна Славко

ПРАВО НА ПРАВДУ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПОСТКОНФЛІКТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....	74
---	----

Тетяна Харченко

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ, ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ, ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЯ.....	78
--	----

Анатолій Чернявський

ПРАКТИКА ЄСПЛ У СФЕРІ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ПУБЛІЧНИХ ОСІБ.....	81
--	----

Тетяна Чурилова

СВОБОДА ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИТИКИ ЯК СКЛАДОВА
ПРАВА НА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... 87

Мар'яна Шаповалова

РОЛЬ ПОСЛІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ
У РОЗВИТКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ, ПРОТИДІЇ
ФЕЙКАМ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЇ..... 93

Ольга Швагер

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ ОПРАЦЮВАННЯ
ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ПРАВІ ЄС..... 98

ВСТУПНЕ СЛОВО

Свобода вираження поглядів є одним з фундаментальних прав людини та основою демократичного устрою. Вона забезпечує відкритий суспільний діалог, сприяє формуванню плюралізму думок і служить передумовою реалізації інших прав і свобод. У сучасних умовах, коли Україна водночас протистоїть збройній агресії та здійснює інституційні зміни на шляху до членства в Європейському Союзі, питання меж і форм обмеження свободи вираження поглядів набувають особливої актуальності.

Науково-практичний круглий стіл «Свобода вираження поглядів: проблеми імплементації європейських стандартів в Україні» відбувся 27 червня 2025 року на базі Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету в рамках реалізації освітньо-наукового проєкту EUFreeMedia 101127062 Кафедра Жана Моне «Стандарти права ЄС у сфері свободи висловлювання та інформації» (EU Standards on Freedom of Expression and Information), що фінансується програмою Європейського Союзу Erasmus+ Напрямок Жана Моне (EACEA).

У заході взяли участь науковці, освітяни, студенти та аспіранти, правники, представники державного сектору та громадянського суспільства. Тематика доповідей охопила широке коло актуальних питань, зокрема, щодо меж допустимих обмежень свободи вираження поглядів в умовах воєнного стану, історичних та сучасних підходів до воєнної цензури, співвідношення між політичними й безпековими обмеженнями, ролі свободи вираження у забезпеченні права на правду, а також у сприянні інклюзивності, гендерній рівності та сталому суспільному діалогу.

Владислава Завгородня

завідувачка кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ, координаторка проєкту EUFreeMedia 101127062 Кафедра Жана Моне «Стандарти права ЄС у сфері свободи висловлювання та інформації»

Co-funded by
the European Union

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ НА ПОЧАТКУ 2000-х рр.

Анатолій Гончаренко

*кандидат історичних наук, доцент
Сумський державний університет*

Свобода інформації є одним із фундаментальних прав людини. На міжнародному рівні право на доступ до інформації гарантується ст. 19 «Загальної декларації прав людини» 1948 р.: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів» [1]. Визнання цього права фундаментальним та його закріплення в законодавстві країн світу розпочалося наприкінці 60-х рр. XX ст. У США в 1966 р. було ухвалено закон «Про свободу інформації», в Норвегії та Данії - 1970 р., у Франції та Нідерландах - 1978 р., в Австрії - 1987 р.

У Великій Британії закон «Про свободу інформації» було ухвалено 30 листопада 2000 р. Проте ще до цього в країні були спроби узаконити свободу інформації. Ще в 1911 р. у Великій Британії було ухвалено закон «Про державну таємницю» [2]. Влада розуміла необхідність закріпити норми і правила у законодавчому акті, які стосувалися права доступу до інформації. Однак цей процес затягнувся.

Вперше проєкт пропозицій щодо свободи інформації «Ви маєте право знати» («You right to know») уряд Великої Британії опублікував у 1997 р. Лейбористський кабінет Ентоні Блера (1997-2007 рр.) констатував, що метою цього є створення більш відкритого уряду, заснованого на взаємній довірі. «Відкритість має фундаментальне значення для політичного здоров'я сучасної держави. Ця Біла книга знаменує собою перелом у відносинах між урядом і народом Сполученого Королівства. Нарешті є уряд, готовий довірити людям законне

право на інформацію» [3, с. 12]. Державні органи витрачають гроші, зібрані з платників податків, і приймають рішення, які можуть суттєво вплинути на життя багатьох людей. «Доступ до інформації допомагає громадськості зробити державні органи відповідальними за свої дії та дозволяє громадським дискусіям бути більш інформованими та продуктивними. Зайва секретність в уряді призведе до зарозумілості в управлінні і неправильному прийняттю рішень» [4].

На початку XXI ст. законодавство про свободу інформації у Великій Британії контролювалося двома законами Сполученого Королівства та парламенту Шотландії, які набули чинності у січні 2005 р. - «Закон про свободу інформації» (Freedom of Information Act 2000), «Закон про свободу інформації (Шотландія)» (Freedom of Information (Scotland) Act 2002) [5; 6].

«Закон про свободу інформації» є актом парламенту Сполученого Королівства, який встановлює публічне право доступу до інформації, що у розпорядженні державних органів - це реалізація законодавства про свободу інформації у Сполученому Королівстві на національному рівні. Цей документ закріплює право на доступ до публічних документів та інформації про діяльність державних органів. Закон зобов'язує державну владу розміщувати в мережі Інтернет повідомлення про плани, терміни та місце публікації з питань, які стануть доступними громадськості в певний момент часу [5].

Роботою Державного архіву Великої Британії керує зберігач архіву, відповідальність за архіви країни покладена на лорда-канцлера. Відповідно до закону про свободу інформації він видає два зводи практичних вказівок щодо управління документами. Перший звід регламентує практичні вимоги для органів влади щодо роботи із запитам, забезпечення доступу до інформації державних установ. Другий звід встановлює правила управління документацією, які повинні дотримуватися всіма органами влади. Національний архів Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії бере активну участь в галузі управління електронними документами. Він включає Комісію з історичних документів і Державний архів [5].

Закон «Про свободу інформації» характеризує детальна опрацьованість на рівні спеціальних розділів практично всіх значущих розділів - про право на інформацію, про інформацію з обмеженим доступом, про процедуру подання скарг до вищих органів та судових апеляцій та інше. Обсяг законодавчого акту складає майже 100 сторінок. Мета подібної деталізації - обмежити державних чиновників від довільного тлумачення можливості відмови у наданні громадянам урядової інформації. Головною думкою цього закону є вільний доступ до будь-якої інформації про діяльність державних організацій за винятком випадків, коли приховування інформації здійснюється з міркування національної безпеки. Реалізація права на свободу інформації відбувається шляхом зобов'язання державних органів оприлюднювати інформацію про свою діяльність, а представники громадськості мають право запитів на інформацію в державних органах [5].

Внаслідок цього, кожен має право доступу до офіційної інформації. Розкриття інформації має здійснюватися за умовчанням, іншими словами, інформація повинна зберігатися в таємниці лише тоді, коли є вагома причина і це дозволено законом. Заявнику не потрібно пояснювати причину, яка спонукала його отримати інформацію. Навпаки, орган влади має обґрунтувати причину відмови у наданні інформації. До запитів на інформацію повинні ставитися однаково, крім випадків, що стосуються таємної інформації. Ставлення до заявників має бути однаковим, незалежно від того, хто вони - журналісти, місцеві мешканці, співробітники державних органів або іноземні дослідники. Оскільки ставитися до всіх заявників необхідно однаково, то розкривати інформацію відповідно до закону слід лише в тому випадку, якщо вона буде надана будь-якій іншій особі, яка зробить запит. Отже, будь-яка інформація, яка з'являється відповідно до закону, є доступною всьому світу [5].

Закон охоплює всю зареєстровану інформацію, яка є в розпорядженні державного органу. Вона не обмежується офіційними документами і охоплює чернетки, електронні листи, нотатки, записи телефонних розмов і записи камер

відеоспостереження тощо. Вона також не обмежується інформацією, яка створюється державним органом, тому вона також охоплює, наприклад, листи, які надходять від представників громадськості, навіть якщо є вагомі причини не публікувати їх.

Проте, «Закон про свободу інформації» не поширюється на інформацію, яка знаходиться в чийсь голові. Тобто, якщо представник громадськості запитує інформацію, орган влади повинен надати вже наявну інформацію в записаній формі. Співробітникам не треба шукати відповіді на запитання чи створювати цей документ. Запит може бути зроблений будь-яким охочим, він може не бути громадянином Великої Британії або не мешкати в країні. Запити на отримання інформації також можуть бути надіслані організаціями (ЗМІ, агітаційною групою, компанією тощо).

Запитувач повинен направляти свій запит на інформацію до державного органу, в якому, на його думку, зберігається інформація, що цікавить. Державний орган, який отримав запит, несе відповідальність за відповідь на нього. «Закон про свободу інформації» розповсюджується на всю зареєстровану інформацію, що знаходиться в розпорядженні державних органів Англії, Уельсу та Північної Ірландії, а також державних органів Великої Британії, що базуються в Шотландії. Інформація, що знаходиться в розпорядженні державних органів Шотландії, підпадає під дію шотландського закону про свободу інформації 2002 р.

Державні органи включають урядові департаменти, місцеві органи влади, державні школи та поліцейські сили. Проте закон поширюється не на всі організації, які отримують кошти з бюджету. Він не охоплює деякі благодійні організації, які отримують гранти, а також деякі організації приватного сектора, що виконують державні функції.

Таким чином, можна стверджувати, що на початку ХХІ ст. в законодавстві Великої Британії щодо свободи інформації ключову роль відігравав суспільний інтерес, який домінує над інтересами державних структур. Саме тому громадськість ви-

користовує цю можливість. Про це свідчать наступні показники - в 2005-2014 рр. мешканці Великої Британії зробили 400000 запитів щодо різних документів у контексті «Закону про свободу інформації». А в липні-вересні 2019 р. було зроблено 12036 запитів, що на 813 запитів більше, ніж у 2018 р. за той же період [7]. Все це свідчить про важливість ухваленого в 2000 р. закону щодо свободи інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Universal Declaration of Human Rights. 10 December 1948.
URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
2. Official Secrets Act 1911.
URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/28/enacted>.
3. Coppel P. Information rights. Law and practice. Oxford: Hart publishing, 2014. 394 p.
4. You right to know. The Governments proposals for a Freedom of Information Act. 1997.
URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/272048/3818.pdf.
5. Freedom of Information Act 2000.
URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/36/contents>.
6. Freedom of Information (Scotland) Act 2002.
URL: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2002/13/contents>.
7. Freedom of Information Statistics in Central Government for Q3 2019.
URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5df8fd98ed915d09343c1893/foi-statistics-q3-2019-bulletin.pdf>.

КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА КУЛЬТУРНОГО ПРИВЛАСНЕННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКИХ МОДЕЛЕЙ

Сергій Дегтярьов

*доктор історичних наук, професор
Сумський державний університет*

Нав'язування іншим народам імперських наративів через заперечення їх права на власну культуру, історію, через привласнення собі їхньої спадщини (у широкому розумінні цього слова) і, врешті-решт, через асиміляцію цих народів або й фізичне винищення. Подібна політика здавна характерна для багатьох тоталітарних держав, імперій. Деякі з них були нащадками імперій, де еліти і частина населення зберегли імперський менталітет.

Практично протягом всього свого існування колонізаторську й асиміляторську політику провадила Росія (колись - Московське князівство, Московська держава, Російська імперія, СРСР (де центральне місце займала Російська РФСР), а нині - Російська Федерація). Така політика реалізовувалася навіть по відношенню до підпорядкованих народів на захід від російських земель, які були культурно більш розвинені від Москви. Фактично Росія «збагачувала і облагороджувала свою історію та культуру чужими звиятами і здобутками» [1, с.11]. Будь-які національні ідентичності, крім російської (згодом радянської, потім знову російської), в цій країні нищилися, спотворювалися, сприймалися як другосортні. Але частіше їм просто відмовляли в існуванні.

У радянський період проводилася ідеологічна і культурна уніфікація суспільства. Так, для прикладу, протягом 1917-1941 років відбулася трансформація радянських євреїв, яку американська дослідниця Анна Штерншис назвала одним з найамбітніших експериментів у царині соціальної інженерії новітньої доби. За цей період євреї були цілковито інтегровані до нової радянської культури [7]. Після смерті Й. Сталіна комуністичний

експеримент - конструювання «радянської людини» продовжився. Влада задіяла для цього всі наявні ресурси: освіту, засоби масової інформації, масову культуру [4]. Всі, хто висловлював незгоду з такою політикою, критикував її, переслідувалися владою, піддавалися репресіям.

Всі національні українські, і не тільки, культурні й історичні здобутки позиціонувалися як такі, що відбулися виключно завдяки давнім зв'язкам з великим російським народом, російською культурою тощо. Після 1945 р. в СРСР, коли мова заходила про неросійські культурні надбання, обов'язково мала підкреслюватися роль російського кермування [2, с.186].

У цьому контексті дуже показовою є ситуація, пов'язана з особистістю Тараса Шевченка. Не є таємницею, яке важливе символічне значення має постать Кобзаря для українського народу/нації, його національної самосвідомості та єдності. Після смерті Шевченка його тіло було перевезене в Україну. В багатьох населених пунктах труну супроводжували «багатолюдні процесії, правилися панахиди». На думку історика С. Єкельчика, ця подія сприяла «зміцненню національної самосвідомості українців» [3, с.57-58]. Могила майже відразу стала об'єктом постійного паломництва для багатьох представників української інтелектуальної еліти (поетів, художників, письменників, композиторів, громадських діячів тощо). Фактично, вже з кінця XIX ст. за Т.Г. Шевченком закріпився статус «батька нації». Навіть його могила сприймалася як «національна святиня».

Ані самодержавна російська імперська влада, ані пізніше радянська влада так і не змогли «викинути» Т.Г. Шевченка з символічного простору українців. На початку свого існування радянська влада намагалася применшити його символічну роль та пам'ятних місць, пов'язаних з його постаттю. Але згодом почався процес вписування Шевченка в радянську ідеологічну схему. Після Другої світової війни починають проводитися систематичні меморіальні заходи, пов'язанні з річницями народження чи смерті Кобзаря. У 1951 р. в «Літературній газеті» Т.Г. Шевченка було проголошено «гордістю української

соціалістичної нації». На офіційному рівні постійно наголошувалося на його тісних зв'язках з російською культурою. Ідеологи стверджували, що «Радянська Україна втілює Шевченкову мрію «сім'ї вольної, нової» і відкидали претензії націоналістів-емігрантів бути його духовними спадкоємцями» [2, с.185-187]. Характерним прикладом можна назвати книгу «Н.Г. Чернышевский и Т.Г. Шевченко», яка вийшла у київському видавництві у 1974 р. російською мовою. Авторка, онучка Миколи Чернишевського ставила собі за мету показати «духовне єднання видатних синів російського й українського народів» [5]. Сама книга видається набором відомих фактів, які були зібрані із здебільшого опублікованих джерел, а деякі з них взагалі є припущеннями без документальних чи інших підтверджень (наприклад, реакція М. Чернишевського на смерть Т. Шевченка) [5, с.58]. При цьому у роботі надзвичайно багато риторики щодо ідейної близькості революціонера-демократа (Чернишевського) та поета-революціонера (Шевченка), їхніх спільних мрій про щасливе майбутнє народів (російського і українського) і т.п.

Одним з провідних інтеграторів Т. Шевченка у радянський ідеологічний простір, ймовірно, був український радянський літературознавець Євген Шабліовський (саме він був автором післямови до вищенаведеної праці Н. Чернишевської [6]). Саме з його псевдонаукової роботи «Шевченко і російська революційна демократія» почалося фальшування творчості Кобзаря. Самого Т. Шевченка Є. Шабліовський позиціонував як послідовника російських демократів (М. Чернишевського, В. Белінського та ін.). Зокрема він писав, що «глибокі органічні зв'язки Т.Г. Шевченка з російськими революційними демократами М.Г. Чернишевським, М.О. Добролюбовим не є якоюсь «щасливою» випадковістю... Це - історико-літературна, більш того - суспільна закономірність» [6, с.105]. Продукуючи такі ідеї, Є. Шабліовський фактично виконував політичне замовлення радянського режиму на спотворення і привласнення образу Т.Г. Шевченка. У цьому ж форматі в різні роки з'являлися

й інші твори цього автора («Пролетарська революція і Шевченко», «Т.Г. Шевченко и русские революционные демократы 1858-1861» та ін.).

Історія з «викраденням» Т. Шевченка не є унікальною. Вона є класичним прикладом того, як радянський комуністичний режим привласнював історію та найкращі культурні надбання інших народів/націй (в даному випадку українського народу), вириваючи їх з національного символічного простору цих народів і, таким чином, знищуючи їхню національну унікальність. Прямим спадкоємцем такої політики після розпаду СРСР стала рф, яка заради своїх загарбницьких інтересів продовжує відмовляти сусіднім народам у праві самостійно будувати своє майбутнє. Причому подібної політики російське керівництво дотримується і по відношенню до тих народів, які входять до складу цієї федерації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. К.: Віхола, 2022. 360 с.
2. Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. К.: Критика, 2008. 304 с.
3. Єсельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. Київ: КІС, 2010. 272 с.
4. Каганов Ю.О. Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
5. Чернышевская Н.М. Н.Г. Чернышевский и Т.Г. Шевченко. Воспоминания, заметки, материалы. Киев: Издательство художественной литературы «Дніпро», 1974. 112 с.
6. Шаблюковский Е.С. Послесловие // Чернышевская Н.М. Н.Г. Чернышевский и Т.Г. Шевченко. Воспоминания, заметки, материалы. Киев: Издательство художественной литературы «Дніпро», 1974. С.79-111.
7. Штерншис А. Советське і кошерне: Єврейська народна культура в Советському Союзі (1923-1939). Київ: Дух і Літера, 2023. 384 с.

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ЇЇ ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Руслан Довженко

*студент IV курсу ННІ права
Сумського державного університету*

Свобода вираження поглядів посідає чільне місце серед прав людини та є ключовим елементом демократичного ладу. Вона виступає не лише засобом індивідуального самовираження, а й основою для формування відкритого інформаційного простору, розвитку вільної преси, політичного плюралізму та активного громадянського суспільства. Саме через свободу слова відбувається обмін думками, критика влади, боротьба з несправедливістю та відстоювання інтересів різних груп. Проте разом із широкими можливостями це право викликає і складні дискусії, адже не завжди вираження поглядів є безпечним чи безконфліктним. Чи має свобода слова межі? У яких випадках держава може її обмежити? І як при цьому гарантувати баланс між свободою особи та інтересами суспільства? Відповіді на ці питання багато років шукає Європейський суд з прав людини, формуючи свою послідовну правову позицію щодо меж допустимого втручання в реалізацію свободи вираження.

Право на свободу вираження поглядів здобуло широке міжнародно-правове визнання та закріплене в основоположних актах у сфері прав людини. Зокрема, стаття 10 Європейської конвенції з прав людини гарантує кожному право вільно дотримуватись своїх поглядів, отримувати й поширювати інформацію без втручання з боку держави, хоча допускає встановлення обмежень, якщо вони передбачені законом, мають легітимну мету та є необхідними в демократичному суспільстві [1]. Аналогічний підхід відображений у статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка визнає право кожної особи на вільне дотримання переконань і поширення інформації, водночас дозволяючи обмеження в інтере-

сах державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моралі або прав інших осіб [2]. Подібне положення міститься й у статті 19 Загальної декларації прав людини, де проголошено право кожного на свободу переконань і їхнє вільне виявлення, включно з правом шукати, отримувати та передавати інформацію незалежно від кордонів [3].

Свобода вираження поглядів охоплює як вербальні, так і невербальні форми комунікації, зокрема письмові та усні висловлювання, музику, зображення, символічні дії й перформанси. Вона стосується висловлювань політичного, соціального, художнього чи комерційного характеру, включаючи ідеї, які можуть бути непопулярними або провокативними. Плюралізм і толерантність до різних поглядів є основою демократичного суспільства. Захист цього права покладається на державу, яка повинна як утримуватись від втручання, так і активно забезпечувати умови для його реалізації, включаючи правовий захист від порушень з боку державних і приватних осіб, гарантування роботи судової системи, безпеки журналістів та реагування на переслідування за висловлені погляди.

У контексті національного права свобода вираження гарантується Конституцією України, зокрема статтею 34, яка закріплює право кожного на свободу думки, слова та на вільне вираження поглядів і переконань. При цьому, як і в міжнародних документах, Конституція передбачає можливість обмеження цього права, якщо такі обмеження визначені законом і необхідні для захисту національної безпеки, громадського порядку, прав інших осіб чи авторитету правосуддя [4].

Попри те, що свобода слова є важливим елементом демократичного суспільства, її застосування не є безмежним. Іноді вона піддається обмеженням, щоб запобігти дискримінації та захистити права інших осіб. Однак важливо визначити, де саме проходить межа між правом на висловлення думки і порушенням прав інших, що можна зрозуміти через аналіз практики Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини наголошує, що свобода вираження є однією з основ демократичного суспільства, необхідною для його розвитку та формування особистості. У

справі Handyside проти Великобританії суд розглянув заборону поширення книги для молоді, яка містила як корисну, так і потенційно шкідливу інформацію. Визнавши обмеження виправданим, суд постановив, що втручання було необхідним у демократичному суспільстві [5]. Вказане рішення визначило базові критерії правомірності обмежень: вони повинні бути передбачені законом, переслідувати легітимну мету та бути пропорційними.

ЄСПЛ підкреслює, що обмеження свободи слова повинні ґрунтуватися на наявності «нагальної соціальної потреби» та пропорційності мети. Інакше кажучи, обмеження має бути обґрунтоване конкретною метою, яка служить загальному благополуччю, і не повинна порушувати баланс між свободою слова та цими цілями. Відповідно, суд оцінює, чи існує реальна потреба для обмеження та чи пропорційні наслідки.

Прикладом неналежного обмеження свободи слова є справа The Sunday Times проти Сполученого Королівства (1979), де британські суди заборонили публікації про шкідливість талідоміду, вважаючи їх впливом на судовий процес. ЄСПЛ визнав таке втручання необґрунтованим, зазначивши, що судова система Англії є достатньо стійкою до впливу преси [6]. У справі Седлецька проти України (2021) Суд підкреслив, що втручання в конфіденційність журналістських джерел допустиме лише за наявності виняткових підстав. Витребування даних з телефону без переконливих доказів порушувало право на свободу вираження поглядів [7].

Принцип пропорційності є ще одним важливим елементом для оцінки, чи варто обмежувати свободу слова в конкретному випадку. Європейський суд наголошує на тому, що будь-яке втручання повинно бути виправдане, якщо його наслідки відповідають законній меті і не порушують основних прав. Це передбачає необхідність оцінити, чи може публікація призвести до серйозних негативних наслідків для суспільства або окремих осіб, таких як образа, дискредитація чи шокування громадськості. У випадках, коли публікація сприяє викриттю незаконних дій влади або політиків, обмеження свободи слова

не вважається пропорційним меті, навіть якщо матеріал містить елементи перебільшення чи сарказму.

У справі Ляшко проти України ЄСПЛ розширив межі свободи слова щодо публічних осіб, визнавши, що журналістські висловлювання можуть містити перебільшення або провокації, особливо щодо політиків. Суд розрізнив оціночні судження і факти, зазначивши, що достовірність перших не підлягає доведенню. Таке уточнення сприяє збереженню свободи думки як базового права. Обмеження у цій справі було визнано непропорційним, оскільки не доведено, що твердження журналіста були неправдивими або шкідливими [8].

Останній принцип, «передбачено законом», передбачає, що обмеження прав, зокрема свободи слова, можливі лише за умови чітко визначених законодавчих норм. Закон має бути доступним і сформульованим з достатньою точністю, щоб громадяни могли передбачити наслідки своїх дій. Тим самим буде забезпечено «принцип правової визначеності», який полягає у недопущенні зловживань і надмірної нечіткості в тлумаченні законів, що дозволяє чітко регулювати поведінку громадян відповідно до встановлених правил.

Зрештою, свобода вираження поглядів виступає фундаментальною цінністю кожного демократичного суспільства. Вона гарантує не лише право кожної людини вільно висловлювати свої думки, а й сприяє відкритості, плюралізму та ефективному функціонуванню громадянського суспільства. Водночас це право не є безмежним і може підлягати обґрунтованим обмеженням задля захисту інших прав і свобод, громадського порядку чи національної безпеки. Практика Європейського суду з прав людини слугує важливим орієнтиром у пошуку балансу між свободою слова та легітимними інтересами держави і суспільства, що є досить актуальним на сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.05.2025).

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.05.2025).

3. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.05.2025).

4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.05.2025).

5. Handyside v. United Kingdom - Global Freedom of Expression. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/handyside-v-uk/> (date of access: 12.05.2025).

6. The Sunday Times v. United Kingdom - Global Freedom of Expression. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/the-sunday-times-v-united-kingdom/> (date of access: 12.05.2025).

7. Справа «Седлецька проти України» (заява № 42634/18) : рішення Європейського суду з прав людини від 01 квіт. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g53#Text (дата звернення: 12.05.2025).

8. Справа «Ляшко проти України» (заява № 21040/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 серп. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_275#Text (дата звернення: 12.05.2025).

МІЖ СВОБОДОЮ СЛОВА І РЕПУТАЦІЙНИМ РИЗИКОМ: ПРАВОВІ МЕЖІ КРИТИКИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Тимофій Жучков

*секретар судового засідання,
Сумський окружний адміністративний суд,
аспірант, Сумський державний університет*

У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, волонтерський рух набув безпрецедентного розмаху та значення. Громадяни масово долучаються до збору коштів, закупівлі амуніції, медичних засобів, техніки й іншої допомоги для Сил оборони України, внутрішньо переміщених осіб та мешканців прифронтових територій.

За даними соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології, в Україні, станом на грудень 2024 року зберігається стабільно високий рівень суспільної довіри до волонтерів: 81% респондентів висловлюють довіру волонтерським ініціативам, і лише 5% - недовіру [1]. Така статистика свідчить про вагоме місце і роль волонтерства у структурі громадянського суспільства, його легітимність та авторитет у національному вимірі.

З перших днів вторгнення стало очевидно, що громадянське суспільство виявилось значно більш мобільним, гнучким і адаптивним у реакції на виклики, в тому числі, в частині забезпечення військ, аніж централізований адміністративно-командний апарат Міністерства оборони. Волонтерські організації оперативно закривали критичні потреби фронту, часто діючи швидше за державні структури, обмежені бюрократичними процедурами та формальними бюджетними механізмами. Фактично, у частині матеріального забезпечення роль Міністерства оборони в окремих аспектах перебрала на себе спільнота активних громадян.

Наприклад, згідно з публікацією у французькій газеті Le Monde, на початку повномасштабної фази конфлікту понад

71% населення України було залучене до волонтерської роботи, яка стала «однією з опор спротиву». Зокрема, в публікації згадується волонтерський осередок «Бібліотечні павучки» із селища Раківка під Києвом, що за сезон виготовила велику кількість маскувальних сіток різних видів для потреб фронту [2].

Також волонтери організували закупівлю сотень дронів для ЗСУ - часто не чекаючи на державні поставки. Українська ініціатива «Волонтерська дронарня» швидко забезпечує Сили оборони великою кількістю безпілотних літальних апаратів [3]. Таких прикладів безліч і ці кейси підтверджують тезу, що волонтери більш оперативно реагують на критичні потреби фронту та часто діють значно швидше та ефективніше, ніж традиційні державні механізми, через законодавчу необхідність державними органами проводити тендери, що займає певний час, та через інші процедурні затримки. При всіх плюсах солідаризації суспільства і внеску волонтерської активності в національний спротив, треба мати на увазі, що як функція оборони, забезпечення територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України, так і соціальна функція (підтримки внутрішньо переміщених осіб, евакуація із зон бойових дій тощо) мають виконуватися державою. Такий перерозподіл тягаря подоланні криз, на жаль, свідчить про слабкість державних інституцій та неефективність управлінської діяльності.

Водночас, саме цей суспільний, а не державний характер організації забезпечення, за відсутності інституційного державного нагляду, сформував підвищений інтерес до діяльності волонтерів з боку медіа, блогерів, громадських лідерів думок тощо. На відміну від Міністерства оборони, якому підконтрольна чимала кількість оборонних підприємств, волонтерські ініціативи функціонують переважно автономно. У публічному дискурсі сформувався образ волонтера як одночасно героя й потенційного об'єкта недовіри, репутаційного ризику або навіть маніпуляцій.

Обсяг критики волонтерів у медіа, блогах і соціальних мережах постійно зростає. Особливо це стосується великих ор-

ганізацій або відомих медійних осіб, які залучають значні кошти для здійснення волонтерської діяльності, співпрацюють із державою або виступають як лідери думок. У таких ситуаціях звинувачення в недоброчесності, нецільовому використанні ресурсів або політичній заангажованості нерідко формуються у категоричній, навіть образливій формі.

У цьому контексті особливої ваги набуває принцип публічності як фундаментальний елемент демократичного устрою. Якщо раніше політичне життя вважалося сферою прихованих процесів, такого собі «айсберга», більшість якого залишалась поза полем зору суспільства, то сучасна демократична модель вимагає відкритості, прозорості, комунікації та звітності. Така відкритість не лише дає змогу формувати довіру до інституцій, а й робить їх об'єктом постійного публічного моніторингу. Волонтери, що проводять свою діяльність у сфері суспільного інтересу, опиняються в епіцентрі цієї логіки публічності, навіть попри те, що юридично не є частиною державного апарату.

У зв'язку з цим актуалізується проблема балансу між правом на свободу вираження поглядів - як фундаментальною цінністю демократичного ладу, і правом на захист честі, гідності та ділової репутації - як базовим особистим немайновим правом. З одного боку, відповідно до ст. 34 Конституції України [4] та ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [5] кожна особа має право вільно висловлювати свої думки, передавати й отримувати інформацію. Це право включає й свободу критикувати діяльність будь-яких публічних суб'єктів, зокрема волонтерів, якщо йдеться про суспільно важливі питання. З іншого, - Конституція (ст. 28, 32) [4] і Цивільний кодекс України (ст. 277, 297) [6] закріплюють право кожної особи на повагу до честі та гідності, забороняючи поширення недостовірної чи принизливої інформації.

У правових позиціях ЄСПЛ свобода слова визнається фундаментальною цінністю демократичного суспільства. Однак Суд постійно наголошує, що це право не є абсолютним.

У рішенні в справі *Handyside v. United Kingdom* від 07 грудня 1976 року ЄСПЛ вперше чітко сформулював межі допустимого втручання держави у свободу вираження поглядів, гарантовану статтею 10 Європейської конвенції з прав людини. Суд підкреслив, що свобода вираження охоплює не лише ті ідеї, які сприймаються позитивно або вважаються безпечними, а й: «...висловлювання, які ображають, шокують або турбують державу або будь-яку частину населення». [7]

Втім, Суд наголосив, що ця свобода не є абсолютною. Її обмеження можливе лише за умови дотримання трьох ключових критеріїв:

1. Воно передбачене законом - тобто існує чітке правове підґрунтя для обмеження;
2. Переслідує легітимну мету - як-от захист репутації, громадського порядку, національної безпеки тощо;
3. Є необхідним у демократичному суспільстві - обмеження має бути пропорційним, обґрунтованим і відповідати потребі суспільства.

Ці критерії утворюють тест пропорційності, який Суд надалі застосовував у сотнях рішень - зокрема щодо критики посадових осіб, журналістики, сатири, блогінгу та медіа-висловлювань.

У подальшій практиці, у рішенні в справі *Axel Springer AG v. Germany* від 7 лютого 2012 року, Суд сформулював шість критеріїв для оцінки допустимості критики, яка може завдавати шкоди діловій репутації [8].

Ці критерії включають:

1. Наявність суспільного інтересу у публікації;
2. Статус особи - публічна чи приватна;
3. Попередня поведінка особи, зокрема самореклама або медійна активність;
4. Методи отримання інформації - законність, етичність;
5. Ступінь достовірності поширених тверджень;
6. Пропорційність між шкодою для особи та внеском у суспільну дискусію.

Ці критерії допомагають національним судам визначити, чи відповідає критика вимогам правомірності згідно з Європейською конвенцією.

Також, слід згадати рішення у справі *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina* від 27 червня 2017 року, в якому ЄСПЛ підтвердив, що особи зобов'язані ретельно перевіряти факти перед публічним поширенням потенційно репутаційно-шкідливої інформації. [9]

У межах правозастосування Європейської конвенції з прав людини сформовано комплексний підхід до оцінки допустимості критичних висловлювань у публічному просторі. Європейський суд з прав людини послідовно підкреслює, що свобода вираження поглядів є одним із основоположних елементів демократичного суспільства, оскільки гарантує відкритість публічного діалогу, формування громадської думки та забезпечення підзвітності влади і соціально значущих інституцій. Водночас ця свобода не є абсолютною - вона підлягає легітимним обмеженням у разі, якщо вступає у конфлікт з іншими захищеними правами, зокрема правом на повагу до честі, гідності та ділової репутації.

В умовах війни волонтерська діяльність в Україні стала не лише виявом громадянської активності, а й критично важливою ланкою національної безпеки та гуманітарної підтримки. Водночас, підвищення публічного статусу волонтерів супроводжується зростанням уваги до їхньої діяльності з боку суспільства, медіа та соціальних мереж, що природно породжує критику, дискусії та репутаційні виклики. Саме тому постає гостра правова дилема: як гарантувати свободу вираження поглядів, не допустивши водночас безпідставної дискредитації тих, хто виконує надзвичайно важливу соціальну функцію.

Аналіз конституційних норм, положень Цивільного кодексу України та практики ЄСПЛ дозволяє визначити правові межі критики, яка може бути визнана правомірною. Основними орієнтирами тут є суспільна значущість інформації, розмежування фактів та оціночних суджень, добросовісність у перевірці джерел, а також дотримання принципу пропорційності. Суди, як на національному рівні, так і в межах міжнародної

практики, дедалі частіше звертають увагу не лише на зміст висловлювань, а й на їхню форму, мотивацію автора та наслідки для репутації особи, особливо якщо йдеться про звинувачення у недоброчесності.

Водночас, в Україні відчувається потреба в нормативному уточненні статусу волонтерів як публічних осіб у контексті інформаційного права. Це дозволило б створити чіткішу рамку для правової оцінки критики, що спрямована на представників волонтерського руху. Не менш важливою є просвітницька робота, як серед авторів публікацій, так і для самих волонтерів, щодо стандартів репутаційної гігієни, етичної комунікації та відповідальності за слово в умовах підвищеної соціальної чутливості

Отже, ефективний баланс між правом на свободу слова і правом на захист честі та гідності волонтерів є однією з ключових передумов збереження довіри до волонтерського руху як важливого суспільного ресурсу в умовах війни. Правова система має не лише реагувати на зловживання, а й активно сприяти формуванню культури відповідального публічного діалогу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. 09.01.2025. Київський міжнародний інститут соціології. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1&fbclid=IwY2xjawHwc8ZleHRuA2FibQlxMQABHUOHBAR_eVIUal_5HTMk1e5J7Ct6KqIODSBZ2b1AoaiA1-vb_2JIZ7AkdQ_aem_SRmTbI4URW1f_lwmly69nQ_

2. Faustine V. The invisible army of Ukrainian volunteers: 'Without them, the country's defense and society would have suffered enormous losses'. LeMonde. 2025. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/04/06/the-invisible-army-of-ukrainian-volunteers-without-them-the-country-s-defense-and-society-would-have-suffered-enormous-losses_6739885_4.html.

3. Куліді Н. “Клята русня, дайте допаяти дрон”. Як “Волонтерська дронарня” наближає нашу перемогу. Рубрика. 2023. URL: <https://rubryka.com/article/volonterska-dronarnya/>.

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#n4269>.

5. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950). 995_004. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n1637>.

7. Case of Handyside v. the United Kingdom, No. 5493/72, judgment of 7 December 1976. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57499%22%5D%7D>.

8. European Court of Human Rights. Case of Axel Springer AG v. Germany, no. 39954/08, judgment of 7 February 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109034%22%5D%7D>.

9. European Court of Human Rights. Case of Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina, no. 17224/11, judgment of 27 June 2017 (Grand Chamber). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-11556%22%5D%7D>.

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ВОЄННОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Владислава Завгородня

к.ю.н., доц., Сумський державний університет

У сучасному інформаційному суспільстві межа між свободою вираження поглядів та її легітимними і допустимими обмеженнями стає дедалі тоншою, а пошук балансу все складнішим. Особливо гострою проблема постає в умовах воєнного або надзвичайного стану, гібридних конфліктів з інтенсивною пропагандистською складовою. Сучасні держави зустрічаються з подвійним викликом: з одного боку, слід гарантувати свободу слова як фундаментальне право людини, а з іншого, необхідно захищати національну безпеку, громадський порядок і життя громадян. Одним з найсуперечливіших інструментів, які можуть бути використані в подібних умовах, залишається цензура.

Цензура традиційно розуміється як заборона або обмеження розповсюдження певної інформації, зазвичай, з боку держави. В демократичних правових системах вона вважається винятковим заходом, що може застосовуватися лише у суворо визначених випадках. В Україні цензура прямо заборонена статтею 15 Конституції: «Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» [1]. Однак це конституційне положення не означає абсолютної свободи поширення будь-якої інформації. Як міжнародне, так і національне право допускає обмеження свободи вираження поглядів у разі загрози національній безпеці, за умови їх законності, необхідності та пропорційності.

Воєнна цензура, як форма таких обмежень, здебільшого спрямована на запобігання витоку інформації, яка може зашкодити веденню бойових дій, життю військовослужбовців або стратегічним інтересам держави. Вона визнається допус-

тимою, зокрема, міжнародним гуманітарним правом та нормами Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ст. 19) [2], який дозволяє обмеження свободи вираження в інтересах державної безпеки або під час надзвичайного стану [3].

У досліджуваному контексті варто звернути увагу на розмежування понять «воєнна цензура» та «військова цензура». Попри те, що в англomовній літературі для обох термінів часто використовується однакова лексема - *military censorship* (піде воєнна цензура може описуватися як *martial censorship*), у вітчизняному дискурсі їх варто розрізняти з урахуванням обсягу, суб'єкта здійснення та функціонального призначення. Військова цензура у вузькому значенні стосується діяльності, що здійснюється безпосередньо військовими структурами. Йдеться про перевірку службового листування, контроль за журналістськими матеріалами із зони бойових дій, фільтрацію телефонних чи електронних повідомлень, які можуть містити інформацію про позиції військ, рух техніки чи інші відомості, здатні поставити під загрозу успіх бойових операцій. У такому розумінні військова цензура виконує тактичну функцію: забезпечення оперативної безпеки та збереження військової таємниці. Натомість воєнна цензура є ширшим явищем. Вона охоплює всі форми обмеження інформації, що впроваджуються в умовах збройного конфлікту або дії воєнного стану, незалежно від того, хто саме їх здійснює, армія, органи виконавчої влади чи навіть приватні компанії, які виконують завдання держави. Воєнна цензура може включати заборони на висвітлення внутрішньополітичних протестів, обмеження на публікацію втрат, заборону на зйомку пошкоджень цивільної інфраструктури тощо. Таким чином, її метою є не лише захист військових операцій чи об'єктів, а й управління інформаційним простором у ширшому безпековому контексті.

Ці два поняття співвідносяться як часткове і загальне: військова цензура є складовою воєнної цензури, але не вичерпує її змісту. Наприклад, у випадку блокування доступу до певних сайтів на підставі закону про воєнний стан ми маємо справу з воєнною цензурою, навіть якщо рішення ухвалює не військо

командування, а цивільний орган. Тож, у контексті цієї публікації використовуємо термін «воєнна цензура» на противагу цензурі політичній.

Політична цензура зазвичай має іншу природу: її метою є не захист національної безпеки чи інших життєво важливих публічних інтересів, а обмеження критики на адресу влади, придушення інакомислення, унеможливлення участі громадськості в обговоренні політики. Вона може здійснюватися шляхом формального або неформального тиску на медіа, криміналізації публічної критики або створення інформаційної монополії. Подібні практики суперечать як міжнародним стандартам, так і принципам демократії та верховенства права.

У ХХІ столітті розмежування між воєнною та політичною цензурою ускладнюється розвитком цифрових технологій, зростанням ролі приватних онлайн-платформ у розповсюдженні інформації, а також практикою деяких держав прикривати політичну цензуру міркуваннями безпеки. У такому контексті виникає нагальна потреба у чітких критеріях, які дозволили б аналітично і юридично відрізнити воєнну цензуру як легітимний засіб захисту національної безпеки від політичної цензури як форми зловживання владними повноваженнями.

Загалом цензура - це форма контролю над рухом інформації, спрямована на припинення або обмеження оприлюднення змісту, визнаного державою, тими чи іншими організаціями чи суспільством загалом забороненим або небажаним. Наприклад, Юридична енциклопедія визначає цензуру як контроль офіційної влади за змістом, випуском у світ і поширенням друкованої продукції, змістом та виконанням (показом) постановок, радіо- і телепередач, а інколи й особистого листування (перлюстрація) з тим, аби не допустити чи обмежити поширення ідей та інформації, визнаних владою небажаними або згубними [4, с. 348]. У той же час, варто мати на увазі, що цензура може бути реалізована не лише державою (публічною владою), але й приватними структурами (власник телеканалу) або й самим носієм інформації (наприклад, журналістом, який

в силу тих чи інших причин не вважає за можливе оприлюднювати відому йому інформацію, т.зв. самоцензура). У будь-якому разі цензура виглядає як механізм пригнічення окремих ідей або поширення відомостей щодо певних фактів.

Згідно з аналізом G. Marx, у сучасному інформаційному суспільстві цензура здійснюється трьома базовими механізмами:

1) попередній контроль, коли контент має бути схвалений до публікації (напр. вилучення матеріалів або їхнє корегування);

2) ліцензування та реєстрація, коли через дозвільні процедури для медіа або видавництв обмежується коло суб'єктів, які потенційно можуть поширювати небажану інформацію;

3) монополізація каналів розповсюдження, коли держава або компанії контролюють носії й блокують доступ до певних тем [5].

Залежно від моменту втручання, природи інструментів і рівня явності впливу, дослідники виділяють чотири основні моделі цензури: попередню, репресивну, структурну цензуру та самоцензуру. Така класифікація дозволяє адекватно оцінювати обмеження свободи вираження як у демократичних, так і в авторитарних режимах.

Попередня цензура - це найжорсткіша форма втручання, яка передбачає заборону на публікацію чи трансляцію матеріалу до моменту його появи. Попередня цензура прямо заборонена, наприклад, Першою поправкою до Конституції США, що гарантує свободу слова та преси. У рішенні у справі *New York Times Co. v. United States* (1971), відомому як справа про «Папери Пентагону», Верховний суд США постановив, що уряд не має права попередньо забороняти публікацію навіть секретних матеріалів без надзвичайно вагомих підстав [6]. У європейському правовому контексті попередня цензура також вважається несумісною з принципом свободи вираження, гарантованим статтею 10 Європейської конвенції з прав людини [7].

Репресивна цензура діє після публікації. Вона здійснюється через судові позови, штрафи, кримінальне переслідування або інші форми державного покарання. Вона менш пряма, ніж попередня, але створює так званий «ефект охолодження», коли журналісти або автори уникають висвітлення тем, що можуть призвести до санкцій. В авторитарних режимах репресивні заходи часто застосовуються одночасно з попередньою цензурою для максимального контролю над інформаційним середовищем [8].

Структурна цензура - не має формального характеру, але виникає як наслідок нерівного доступу до інформаційної інфраструктури, ринку та аудиторії. Йдеться про контроль над ліцензуванням, розподілом рекламних бюджетів, власністю на медіа, що формує сприятливе середовище для «лояльної» журналістики і водночас маргіналізує критичні голоси. Структурна цензура діє через позаправові інструменти, які призводять до де-факто обмеження плюралізму в медіа [9].

Самоцензура - це психологічна реакція індивіда чи колективу на реальні або уявні санкції. Вона виникає в умовах високої політичної або соціальної напруги, коли автори утримуються від вираження поглядів, передбачаючи негативні наслідки. Як підкреслює G. Marx, цензура й самоцензура – це взаємопов'язані явища, де останнє є результатом успішної внутрішньої нормалізації зовнішнього тиску [5].

Зазначені моделі не є взаємовиключними: у практиці цензури, як воєнної, так і політичної, вони можуть взаємодіяти та підсилювати одна одну. Наприклад, структурна цензура може сприяти виникненню самоцензури, а попередні заборони супроводжуватись репресивними діями у разі порушення.

Виходячи з проаналізованих моделей та мети обмеження інформаційного обігу, політична цензура може бути визначена як засіб придушення інакомислення, де влада блокує критику, контролює медіа або видавничий контент, часто під прикриттям суспільної моралі чи громадського порядку. Вона спрямована на маніпулювання суспільною думкою і підрив демократичних інститутів.

У свою чергу, воєнна (безпекова) цензура застосовується в умовах війни (воєнного стану) з метою захисту національної безпеки, передбачає контроль щодо поширення інформації, що стосується військових питань, який має на меті запобігання розголошенню відомостей, які можуть бути корисними для ворога або шкодити інтересам держави під час війни чи воєнного стану. Це може бути як попередня цензура (наприклад, цензурування репортажів з фронту), так і репресивна форма (санкції за розкриття стратегічної інформації), чи самоцензура в межах якої носії інформації усвідомлено не поширюють її з метою недопущення заподіяння шкоди безпековим інтересам. Заходи воєнної цензури визнаються допустимим в демократичних суспільствах, якщо вони законні, необхідні та пропорційні для досягнення легітимної мети.

Розмежування між воєнною та політичною цензурою можна провести за кількома ключовими критеріями.

По-перше, це суб'єкт регулювання. Воєнна цензура реалізується безпековими структурами - армією, спецслужбами або цивільними органами у стані війни чи воєнного стану. Наприклад, під час Другої світової самої Британії таких заходів вживало Міністерство інформації (Ministry of Information) для контролю за репортажами журналістів і запобігання витоку тактичної інформації [10]. В сучасній Україні подібний механізм передбачено Наказом Головнокомандувача Збройних Сил України №73 від 03.02.2024 року «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану». Наприклад, відповідно до пункту 1 Додатку 1 до цього Наказу «...під час роботи у червоній зоні представники медіа зобов'язуються надати зібрані фото- та відеоматеріали на перевірку щодо наявності інформації з обмеженим доступом, погодити їх поширення та оприлюднення з посадовою особою визначеною відповідальною за напрям безпеки застосування військ (сил) військової частини (підрозділу), в районі відповідальності якої проводилась фото та відео зйомка». При цьому червона зона визначається за критеріями розташування в ній пунктів управління військ (сил) усіх видів і родів;

районів зосередження (утримання) загальновійськових резервів; районів (позицій) розгортання сил та засобів протиповітряної оборони, підрозділів ракетних військ; базових (оперативних) військових аеродромів; пунктів базування корабельного складу Військово-Морських Сил ЗС України; визначених бойовим розпорядженням місць здійснення заходів із передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора та інших відповідних об'єктів [11].

Політична цензура, навпаки, виконується політичними органами чи партіями з метою контролю дискурсу або нейтралізації критичних голосів .

По-друге, це мета застосування. Воєнна цензура спрямована на захист життя, безпеку операцій та охорону різного роду стратегічної інформації. Вона вводиться з обґрунтуванням того, що розголос інформації, наприклад, щодо військових переміщень або втрат створює ризик зменшення ефективності обороноздатності. Політична цензура служить іншим цілям: збереженню влади, маніпуляціям суспільною думкою, дискредитації опозиції. Вона може обґрунтовуватися моральними або морально-правовими підставами, але спрямована на досягнення певних політичних результатів.

По-третє, критерієм розмежування виступає тривалість дії цензурних заходів. За визначенням, воєнна цензура має тимчасовий або надзвичайний характер, діє лише в періоди збройного конфлікту, воєнного стану. Після завершення конфлікту вона має бути знята. В свою чергу, політична цензура – це системний, постійний тиск, що проявляється в законодавчому контролі, економічних санкціях, криміналізації медійної діяльності навіть у мирні часи.

Воєнна цензура може визнаватися легітимною лише якщо відповідає принципам законності, необхідності та пропорційності, визначеним як в уже згаданому Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12], документах «м'якого права», таких як Йоганнесбурзькі принципи націона-

льної безпеки, свободи вираження поглядів та доступу до інформації [13] або рішеннях міжнародних судових органів, зокрема, ЄСПЛ. Натомість політична цензура системно порушує фундаментальні права, перевищує межі допустимого втручання в демократичному суспільстві і не має виправдань відповідно до міжнародно-правових стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Законом України від 19 жовт. 1973 р. № 2148-VIII. Офіційний вісник України. 2007. № 45. Ст. 1840.
3. Human Rights Committee. General Comment No. 34, Article 19: Freedoms of opinion and expression. CCPR/C/GC/34. 12 Sept. 2011. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>.
4. Антонов В.О. Цензура. Юридична енциклопедія / За ред. Шемшученко Ю. С. Т.6. К.: Укр. енцикл., 2004. С. 348.
5. Marx G.T. Censorship and Secrecy, Social and Legal Perspectives. In book: International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/353246911_Censorship_and_Secrecy_Social_and_Legal_Perspectives.
6. New York Times Co. v. United States, 403 U.S. 713 (1971). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/403/713/>.
7. Handyside v. the United Kingdom. No. 5493/72. European Court of Human Rights. Judgment of 7 December 1976. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57499%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57499%22]}).
8. Gehlbach S. Luo W., Shirikov, A. & Vorobyev D. Model of Censorship, Propaganda, and Repression. CEIBS Working Paper. 2021. URL: <https://www.ceibs.edu/sites/portal.prod1.dpmgr.ceibs.edu/files/2021->

[11/Gehlbach%20Luo%20Shirikov%20Vorobyev%20wp%2021.pdf](#).

9. Bleyer-Simon K., Brogi E., Carlini R., Nenadić I. et al., Monitoring media pluralism in the digital era - Application of the Media Pluralism Monitor in the European Union, Albania, Montenegro, the Republic of North Macedonia, Serbia and Turkey in the year 2022. Centre for Media Pluralism and Media Freedom, European University Institute, 2023.
URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2870/087286>.

10. Gilbert B. Publicity and Propaganda: The Great Britain Ministry of Information - Daily Press Notices and Bulletins from World War II. 2021.
URL: <https://exhibits.lib.utexas.edu/spotlight/great-britain-ministry-of-information>.

11. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України №73 від 03.02.2024 року «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану». / Міністерство оборони України.
URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-golovnokomanduvacha-zsu-vid-03-03-2022-roku-73-zi-zminami>.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 / База «Законодавство України»
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

13. The Johannesburg Principles on National Security, Freedom of Expression and Access to Information, Freedom of Expression and Access to Information, U.N. Doc. E/CN.4/1996/39. 1996. URL: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/02/joburg-principles.pdf>.

АДВОКАЦІЯ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ: ДОСВІД США

Анастасія Ключко

*Інспектор Північно-Східного міжрегіонального управління
Державної служби з питань праці*

Адвокація прав осіб з інвалідністю є важливим елементом ширшого руху за громадянські права у Сполучених Штатах. Упродовж тривалого часу ставлення до людей з інвалідністю формувалося переважно крізь призму медичної чи благодійної моделі. Проте друга половина ХХ століття стала поворотною точкою: під впливом організованих громадських рухів, масових протестів і юридичних кампаній відбувся зсув до правозахисного підходу. Спробуємо проаналізувати еволюцію, стратегії та вплив адвокації прав осіб з інвалідністю у США, зосереджуючи увагу на публічному дискурсі, ключових реформах і судових рішеннях, які засвідчують ефективність цього руху. Американський досвід адвокації прав осіб з інвалідністю є надзвичайно актуальним для України, особливо сьогодні, в умовах, коли повномасштабна війна призвела до різкого зростання кількості людей, які зазнали поранень, втратили здоров'я або потребують довготривалої реабілітації. Для цих осіб критично важливо забезпечити не лише фізичну безбар'єрність, а й можливість повноцінної участі в суспільному житті, ухваленні рішень, доступі до освіти, праці, громадських послуг. Американський підхід демонструє, як адвокація, спрямована на юридичне визнання прав, зміну публічного дискурсу й створення коаліцій, здатна трансформувати соціальні уявлення й державну політику. Вивчення цих підходів є важливим для України в контексті формування інклюзивної політики, яка визнає гідність і агентність осіб з інвалідністю, зокрема, і тих, хто постраждав унаслідок збройного конфлікту.

Витоки адвокації можна віднайти у післявоєнний період, коли ветерани Другої світової війни, які повернулися з інвалідністю, почали порушувати питання інтеграції у цивільне життя.

Вони не погоджувалися з маргіналізованим становищем і вимагали соціальних змін. З 1960-х років, паралельно з рухами за права афроамериканців і жінок, розгорнулася ширша хвиля адвокації за права осіб з інвалідністю. Активісти переймали практики громадянської непокорі, протестів і судових позовів, які раніше продемонстрували свою ефективність у боротьбі за громадянські права.

Одним із ключових моментів став протест 1977 року, який вилився в захоплення будівлі федерального підрозділу міністерства охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення (HEW) у Сан-Франциско. Активісти вимагали втілення положень Розділу 504 Закону про реабілітацію 1973 року [1]. Цей розділ уперше в історії США закріплював за особами з інвалідністю право не зазнавати дискримінації у програмах, що фінансуються з федерального бюджету. Проте і за чотири роки потому, аж до 1977 року, уряд так і не розробив регуляторних підзаконних актів, які б дозволили цей закон реалізовувати на практиці. Відтак, фактичне впровадження положень затримувалося, зокрема, через позицію міністра охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення Джозефа Каліфано (Joseph Califano), який свідомо затягував підписання регуляторних актів.

На знак протесту в квітні 1977 року активісти організацій осіб з інвалідністю, зокрема Disabled in Action, Center for Independent Living, та інші, організували одночасні протести в декількох містах, але наймасовішим і найвідомішим став «sit-in» у Сан-Франциско, де близько 120 активістів захопили будівлю федерального агентства HEW.

Протест тривав 25 днів, що зробило його найдовшим мирним захопленням урядової будівлі в історії США. Активісти жили в офісних приміщеннях, організували кухню, медичну допомогу, чергування. Їм допомагали інші громадянські рухи, включаючи профспілки, афроамериканські організації (наприклад, Black Panthers забезпечували їжею).

Цей тиск разом з підтримкою з боку політиків, юристів, медіа змусив Дж. Каліфано підписати регуляторні акти до Роз-

ділу 504 28 квітня 1977 року. Ці положення зобов'язували лікарні, школи, транспортні компанії, державні установи створити умови доступності для осіб з інвалідністю [2].

Таким чином, лише після масових протестів, зокрема найтривалішого в історії США мирного захоплення урядової будівлі, уряд погодився на виконання вимог активістів. Цей випадок став переломним не лише через досягнення конкретної мети, а й тому, що привернув увагу медіа та широкого загалу. Публічний дискурс щодо осіб з інвалідністю змінився: їх перестали сприймати як об'єкти опіки і почали визнавати носіями прав, які мають голос у політичному житті. Це стало підґрунтям для прийняття у 1990 році Закону про американців з інвалідністю (Americans with Disabilities Act - ADA), що став правовою основою боротьби за рівність. Закон заборонив дискримінацію за ознакою інвалідності у працевлаштуванні, громадських послугах, транспорті, комунікаціях. Його ухвалення стало можливим завдяки широкій коаліції громадських організацій, політичних союзів та публічного тиску [3].

ADA суттєво трансформував як правове, так і соціальне поле у США. Його положення щодо безбар'єрності закладають ключові принципи, що охоплюють не лише фізичну доступність, а й рівний доступ до можливостей у всіх сферах суспільного життя. Закон вимагає усунення бар'єрів у публічному просторі, транспорті, цифровому середовищі, працевлаштуванні та комунікаціях. Наприклад, Розділ II зобов'язує державні органи надавати послуги без дискримінації, з урахуванням потреб осіб з інвалідністю. Розділ III передбачає, що громадські місця (ресторани, готелі, театри, магазини) мають бути фізично доступними, а нові будівлі повинні відповідати стандартам ADA щодо архітектурної безбар'єрності. Передбачено обов'язкове облаштування пандусів, ліфтів, туалетів, паркувальних місць, що відповідають особливим потребам користувачів. Також регулюється інклюзивність доступу до інформації. Наприклад, для осіб із порушенням зору або слуху мають бути надані альтернативні засоби комунікації, такі, як сурдопереклад, брайлівський шрифт, титрування тощо. Окремі положення

стосується тварин-поводирів (service animals). ADA визнає собак (і в окремих випадках, мініатюрних коней), які спеціально навчені виконувати завдання, такими, що пов'язані з інвалідністю власника: допомога при пересуванні, попередження про епілептичний напад, витягування предметів, підтримка при розладах психіки тощо. Установи не мають права відмовити в доступі людині з твариною-помічником, за винятком ситуацій, коли тварина поводить себе агресивно або не контролюється. При цьому не вимагається наявність сертифікатів чи спеціального посвідчення, достатньо відповісти на два запитання: чи є це службова тварина і яке завдання вона виконує. Це положення гарантує не лише фізичний супровід, а й підтримку агентності та автономії особи з інвалідністю [4; 5].

Така законодавче підґрунтя не лише забезпечило фізичну доступність простору, а й сформувало новий підхід до проектування - універсальний дизайн. Водночас ADA став потужним інструментом дискурсивного впливу: мова прав і інклюзії почала домінувати в публічному обговоренні, освітніх програмах, у роботі медіа [6]. Адвокація перестала бути маргінальним явищем, вона інтегрувалася в мейнстрим.

Стратегії адвокації в США були надзвичайно різноманітними. Серед них - судові позови, лобіювання, кампанії у медіа, побудова коаліцій. Особливо ефективним виявився інструмент формування стратегічної судової практики. Так, рішення Верховного суду США у справі *Olmstead v. L.C.* 1999 року трактувало ADA як обов'язок влади надавати послуги особам з інвалідністю в найменш обмеженому середовищі, тобто у спільноті, а не в інституціях. Це рішення стало віхою у русі за інтеграцію осіб з інвалідністю та мало тривалий вплив на політику в усіх штатах [7].

Медіа відіграли ключову роль у формуванні суспільного сприйняття інвалідності. Документальний фільм «Особливий табір: Революція інвалідності» («Crip Camp: A Disability Revolution») 2020 року, співспродюсований Бараком та Мішель Обама, став прикладом успішної популяризації історії

адвокації та досвіду активістів. Фільм показав людське обличчя політичної боротьби, формував емпатію та стимулював дискусії [8].

У новітній період важливе місце займає й цифрова адвокація: соціальні мережі стали інструментом мобілізації, поширення інформації, викриття бар'єрів та об'єднання однодумців у реальному часі.

Попри досягнення, проблеми залишаються. Нерівність у доступі до медицини, освіти, праці, житла зберігається, особливо серед представників інтерсекційних груп, наприклад, осіб, які мають інвалідність і належать до етнічних меншин. Пандемія COVID-19 загострила ці виклики: багато осіб не отримали належної адаптації, стикалися з обмеженнями у доступі до допомоги. Реакцією активістів і правозахисників стала вимога інклюзивних механізмів реагування на кризи, системних реформ у сфері охорони здоров'я та надзвичайного планування.

Значущою особливістю сучасного дискурсу є інтеграція концепції інтерсекційності. Адвокація прав осіб з інвалідністю дедалі більше визнається частиною боротьби з системною дискримінацією загалом, поряд із расизмом, сексизмом чи гомофобією. Такий підхід розширює альянси, підсилює легітимність вимог, дозволяє формувати спільний фронт за соціальну справедливість.

Вплив американської адвокації сягнув далеко за межі США. Досвід руху за права осіб з інвалідністю, зразок регулювання, закріплений в ADA, став джерелом натхнення для глобальних реформ. Так, при розробці Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (CRPD) 2006 року активно використовувалися напрацювання американських активістів. Хоча Сенат США досі не ратифікував CRPD, американські організації відіграють помітну роль у поширенні її положень і практичному впровадженні за кордоном [7].

Отже, досвід США свідчить про потужний трансформаційний потенціал адвокації. Завдяки поєднанню громадського тиску, правових інструментів та медіа-інтервенцій вдалося змінити ставлення до осіб з інвалідністю, забезпечити їхній

правовий захист, вплинути на архітектуру, транспортну інфраструктуру, освіту, політичний порядок денний. Адвокація стала основою для довгострокових змін, і її уроки є актуальними для всіх країн, що прагнуть правової інклюзії та рівності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Section 504, Rehabilitation Act of 1973. An official website of the United States government. URL: <https://www.dol.gov/agencies/oasam/centers-offices/civil-rights-center/statutes/section-504-rehabilitation-act-of-1973>.

2. Scotch R. K. From Good Will to Civil Rights: Transforming Federal Disability Policy. Temple University Press, 2001. 240 p. URL: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt14bt0vm>.

3. Bagenstos S. R. Law and the Contradictions of the Disability Rights Movement. Yale University Press, 2009, Washington U. School of Law Working Paper No. 09-06-03, U of Michigan Public Law Working Paper No. 154. URL: <https://ssrn.com/abstract=1406867>.

4. Americans with Disabilities Act of 1990, As Amended / U.S. Department of Justice Civil Rights Division. Disability Rights Section. URL: <https://www.ada.gov/law-and-regs/ada/>.

5. Завгородня В. М., Бенько А.В. Забезпечення прав осіб з інвалідністю на доступ до об'єктів транспортної інфраструктури: порівняльно-правовий аналіз. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 70. С. 103-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_70_13.

6. National Council on Disability. The Impact of the Americans with Disabilities Act: Assessing the Progress Toward Achieving the Goals of the ADA. 2007. URL: <https://www.ncd.gov/report/the-impact-of-the-americans-with-disabilities-act-assessing-the-progress-toward-achieving-the-goals-of-the-americans-with-disabilities-act/>.

7. Olmstead v. L.C., 527 U.S. 581 (1999). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/527/581/>.

8. Crip Camp: A Disability Revolution. [Documentary]. Higher Ground Productions / Netflix, 2020.

9. United States Department of Justice. Disability Rights Cases. URL: <https://www.justice.gov/crt/disability-rights-cases>.

ІСТОРИЧНІ І СУЧАСНІ МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОЇ ЦЕНЗУРИ В УМОВАХ ЛОКАЛЬНИХ І ГЛОБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ХХ–ХХІ ст.

Нікіта Коваленко

*студент ННІ права
Сумський державний університет*

Воєнна цензура як інструмент контролю над інформаційним полем під час збройних конфліктів в наш час може здаватися неможливою і недоцільною, більше того, несумісною з добою цифрового розвитку та глобального поширення демократичних цінностей. Однак історичний досвід ХХ століття й сучасні конфлікти, зокрема війни в Грузії, Іраку, Україні, доводять її стабільну присутність і постійну адаптацію до нових технологічних та політичних умов. Різні держави виробляли власні моделі впровадження воєнної цензури, де в одних випадках була мета забезпечити національну безпеку, а в інших – створити механізми задля маніпуляції суспільною думкою та закріплення повного контролю над медіа сферою.

Воєнна цензура, на відміну від загальнополітичної чи культурної, зазвичай, є тимчасовим і цілеспрямованим інструментом контролю в умовах збройних конфліктів, який може обмежувати права людини за певних умов, визначених законом. У сучасному світі в конституціях багатьох демократичних держав закріплено право на свободу вираження поглядів, однак водночас передбачено і винятки з цього права (за умов воєнного стану, надзвичайної ситуації або загрози національній безпеці). Також це закріплено в міжнародно-правових документах. Наприклад стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) гарантує право на свободу вираження поглядів, однак пункт 3 цього ж документа допускає його обмеження в інтересах національної безпеки або громадського порядку, що і створює правове поле для воєнної цензури.

Подібні винятки передбачає і Європейська конвенція з прав людини (стаття 10), яка дозволяє тимчасове звуження

свободи вираження поглядів за умов надзвичайної ситуації. Таким чином, якщо звичайна цензура найчастіше базується на ідеологічних чи моральних засадах, то воєнна цензура ґрунтується як на національному законодавстві, так і на міжнародно-правових нормах і виконує захисну функцію в умовах збройних конфліктів.

В тому чи іншому форматі воєнна цензура існує дуже давно, практично з часу становлення перших держав, які вели війни між собою і вже мали достатній бюрократичний та силовий апарат для контролю за висловлюваннями підданих. З XIX-XX століття воєнна цензура набула системного та переважно репресивного характеру і суттєво впливала на інформаційний простір навіть без формального законодавчого закріплення. Відсутність юридичного закріплення, з одного боку, дозволяла державним і військовим органам оперативно адаптувати цензурні практики до змін у перебігу війни. З іншого боку, така ситуація породжувала правову невизначеність, створювала передумови для зловживань владою та позбавляла журналістів чітких механізмів захисту від надмірного втручання влади, що підривало довіру до державної політики, змушувало багатьох вдаватися до самоцензури. Завершення Другої світової війни ознаменувало активне поширення та закріплення демократичних цінностей, зокрема прав людини, і серед них - свободи вираження поглядів та права на вільне отримання інформації, що знизило кількість випадків застосування цензури. Ці принципи були закріплені у низці міжнародних документів, зокрема в Загальній декларації прав людини та, як зазначалось раніше, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Попри це, у практиці ведення збройних конфліктів навіть демократичні держави не відмовлялися від воєнної цензури, хоча її форми поступово ставали більш м'якими, юридично обґрунтованими та адаптованими до норм міжнародного гуманітарного права і права міжнародної безпеки.

У XX столітті воєнна цензура активно застосовувалась під час таких конфліктів, як Російсько-японська війна (1904-1905), Перша світова війна (1914-1918), Друга світова війна (1939-

1945), Корейська війна (1950-1953), В'єтнамська війна (1955-1975), війна в Афганістані (1979-1989), Фолклендська війна (1982), війна в Перській затоці (1990-1991) та інші.

Під час Російсько-японської війни цензурний апарат Російської імперії, сформований ще у XIX столітті, залишався потужним інструментом державного контролю над інформаційно-психологічним простором. Офіційна преса, зокрема “Ведомости” і “Русь”, систематично публікувала підбадьорливі матеріали, які ігнорували реальний стан на фронті та формували єдиний, лояльний наратив, уникаючи критичних поглядів [1, с. 3-4]. На території Катеринославської губернії було запроваджено воєнний стан із цензурними обмеженнями, закріпленими в “Обов’язкових постановах” відповідно до ст. 15 “Положення про заходи з охорони державного порядку та громадського спокою”, що передбачали адміністративні та карні санкції за публікацію інформації, здатної підірвати довіру до влади або армії. За порушення встановлювалися адміністративні та карні покарання, зокрема відповідальність власників друкарень за утрату обладнання або шрифтів [2, с. 2-3]. Така форма правового контролю над інформаційним простором мала безпосередню мету - не допустити деморалізації населення й армії та запобігти зростанню соціального протесту на тлі військових поразок. А приклад з Катеринославській губернії свідчить про відсутність єдиної системи воєнної цензури в межах усієї імперії, що ускладнювало її повномасштабне й рівномірне впровадження.

На відміну від Другої світової війни, коли панувала жорстка цензура, а ЗМІ транслювали лише оптимістичні повідомлення, війна у В'єтнамі стала першою “телевізійною війною”, де американці побачили реалії бойових дій без прикрас [3]. Попри відсутність формальної цензури, адміністрації президента Джонсона, а згодом Ніксона, здійснювали спроби контролю над інформаційними потоками, зокрема через добровільні обмеження для преси, ініційовані Міністерством оборони та Командування військової допомоги В'єтнаму (MACV) у 1965 році. Однак розвиток телевізійних технологій і свобода журналістів у

зоні бойових дій унеможливили повноцінний контроль над потоком інформації, що стало особливо помітним під час Тетського наступу 1968 року, коли реалії війни, показані на екранах, викликали глибокий шок у суспільстві [4, с. 126-130]. Показовою судовою справою конфлікту між владою та ЗМІ стала справа “New York Times проти Сполучених Штатів” (1971), у якій Верховний суд постановив, що спроба адміністрації президента Ніксона заборонити публікацію “Документів Пентагону” є порушенням свободи преси, гарантованої Першою поправкою [5]. Це рішення стало прецедентом, який підтвердив, що навіть у часи війни уряд не має права вдаватися до попередньої цензури без переконливих доказів загрози національній безпеці.

З поширенням засобів масової комунікації воєнна цензура поступово перетворювалася на ключовий інструмент державної політики, який набував дедалі більшої ваги у забезпеченні інформаційної безпеки під час збройних конфліктів. Незважаючи на відмову від жорстких репресивних методів нові реалії ведення війн, розвиток технологій і швидке розповсюдження інформації значно ускладнили контроль над інформаційним простором. Прикладами застосування воєнної цензури в сучасних умовах є такі конфлікти як війна в Грузії (2008), Громадянська війна в Сирії (з 2011), війна в Іраку (2003-2011), Югославські війни (1991-2001), війна в Україні (з 2014) та інші.

Під час війни в Іраку воєнна цензура реалізовувалась у формі “вбудованої журналістики”, яку запровадила американська адміністрація, обмеживши незалежність репортерів через їхню інтеграцію у військові підрозділи. Загалом застосування військової цензури під час цієї війни ґрунтувалося на положеннях, закріплених ще раніше у військових документах США, таких як “Ведення операцій психологічної війни” (1949) та “Психологічні операції” (1979), які закріплювали застосування медіа як інструменту впливу на свідомість [6, с. 135]. Систему контролю в онлайн-сфері здійснювали такі органи, як “Верховна рада кіберпростору”, Комітет з визначення образливого контенту, кіберполіція, “Іракська кіберармія” та “Консультант з

контролю за повідомленнями Іраку”, що фільтрували інформацію та формували обмежене медіасередовище. Ця система, що діє вже понад десять років, почалася з обмеження доступу до "морально сумнівних" сайтів і з часом еволюціонувала в складний механізм контролю [7, с. 8].

Попри конституційні гарантії свободи слова, з 1963 року в Сирії фактично встановився повний державний контроль над медіа, а всі незалежні видання були закриті. Юридичну основу цензури забезпечував надзвичайний стан, зокрема стаття 4b відповідного закону, яка дозволяла конфіскацію будь-яких матеріалів, якщо їхній зміст загрожував державній безпеці, а керівництво медіапростором здійснювалося централізовано Міністерством інформації [8, с. 2-3].

В Україні, попри конституційну заборону цензури (стаття 15), включно з воєнною, у період дії воєнного стану допускається встановлення тимчасових обмежень на свободу слова та поширення інформації. Після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році обмеження на свободу вираження поглядів з міркувань військової і національної безпеки, визначаються, зокрема, статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», статтею 114-2 Кримінального кодексу, положеннями Закону України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну», статтями 36 та 119 Закону України «Про медіа», та Наказ Головнокомандувача ЗСУ № 73 від 03.03.2022 року. Згідно з цими актами, цензурні обмеження реалізуються через вимоги щодо акредитації журналістів, заборону на розголошення інформації про переміщення ЗСУ, техніку, втрати та інші дані, які можуть зашкодити обороні, а відповідальність за контроль за інформацією несуть Генеральний штаб ЗСУ, СБУ, ГУР МО та інші уповноважені органи [9].

Отже, можемо стверджувати, що в багатьох демократичних країнах воєнна цензура є легітимним державним інструментом контролю під час збройних конфліктів, що має на меті не

просто обмежити права людини а знайти баланс між національною безпекою та свободою слова. Юридично обмеження свободи вираження поглядів за умов загроз для нації і держави, зокрема, й у випадках впровадження воєнного стану, закріплені як у національних конституціях, так і в міжнародних документах, що дозволяє правомірне тимчасове звуження права на поширення інформації. Водночас історичний досвід демонструє, що ефективність та форми воєнної цензури значною мірою залежать від політичних режимів, технологічного розвитку та специфіки конкретних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Diana Shendrikova. The Russo-Japanese War in Russian and Japanese Public Opinion and Historical Research. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 3(8), 55. 2012. 5 p. URL: <https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/11237>.

2. Берестень Ю. Новий суспільний порядок в умовах воєнного та громадянського конфліктів (історико-філософський аналіз). 2024. 5 с.

URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14915/1/32.pdf>.

3. Jessie Kratz. Vietnam: The First Television War. *Pieces of History*. 2018.

URL: <https://prologue.blogs.archives.gov/2018/01/25/vietnam-the-first-television-war/>.

4. Paul L. Aswell. Wartime Press Censorship by the U.S. Armed Forces: A Historical Perspective. 1990. 253 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA227383.pdf>.

5. New York Times Co. v. United States (The Pentagon Papers Case) (1971). Constitution Center. National Constitution Center - Constitutioncenter.org. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/supreme-court-case-library/new-york-times-co-v-united-states-the-pentagon-papers-case>.

6. Селіна М.Б. Спеціальна інформаційна операція: історія становлення. Український науково-теоретичний часопис. № 4. 2019. С. 132-137.

URL: https://kup.edu.ua/doc/chasopis/chasopis_2019_4.pdf#page=132.

7. Ali, M. H., Ahmed, M., Al Karaawi, N. J. M., Algaragolle, W. M. H., Alkhafaji, M., & Abdulaziz, H. M. The Limitations of Iraq's Freedom of Press and Communicative Media Censorship. International Journal of Criminal Justice Sciences (IJCJS). 2022. 12 p.

URL: <https://ijcjs.com/menu-script/index.php/ijcjs/article/view/477/361>.

8. Ghadbian N. Contesting the state media monopoly: Syria on Al-Jazira television. Middle East Review of International Affairs. Vol. 5. No. 2

URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/meria/ghn01_01.pdf.

9. Белкін, Л. М., Юринець, Ю. Л., Белкін, М. Л. Конституційно-правові засади цензури в Україні в період воєнного стану. *Юридичний науковий журнал*. 2023. 5 с.

URL: http://lsej.org.ua/8_2023/8.pdf.

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

Тетяна Маланчук

*кандидат юридичних наук, доцент
Сумський державний університет*

Правові виклики, які стоять перед українським суспільством в сучасних реаліях воєнної агресії росії проти України ставлять нові вимоги до системи захисту прав людини, зокрема щодо свободи вираження поглядів. Цим зумовлено детальний аналіз стану імплементації європейських норм та стандартів у сфері свободи слова в умовах воєнного стану та виявлення

можливостей віднайти баланс між безпекою та правами людини.

Свобода вираження поглядів є однією з основоположних свобод, гарантованих ст. 10 Європейської конвенції з прав людини (далі - ЄКПЛ), яка дозволяє обмеження цієї свободи лише за умов, передбачених законом і необхідних у демократичному суспільстві, зокрема для захисту національної безпеки чи громадського порядку [1]. Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) у численних рішеннях (наприклад, *Handyside v. the United Kingdom*, *Lingens v. Austria*) наголошує, що свобода слова охоплює не лише «інформацію» чи «ідеї», які сприймаються прихильно, але й ті, що «шокують, ображають або турбують» [2; 3].

Отже, в умовах надзвичайного або воєнного стану обмеження можливі, але мають бути пропорційними й виправданими. У рішенні *Brincat and Others v. Malta* ЄСПЛ наголосив, що навіть за кризових обставин держава зобов'язана забезпечити належний баланс між безпекою та правами особи [4].

Відповідно до Конституції України (ст. 64), в умовах воєнного чи надзвичайного стану можливе обмеження деяких прав і свобод, крім прав, визначених як невідчужувані. Свобода слова не входить до числа абсолютних прав, але її обмеження мають бути законними, необхідними та пропорційними [5].

Закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про інформацію» та «Про національну безпеку» містять положення, що дозволяють обмеження поширення інформації, заборону медіа-ресурсів, діяльність іноземних або проросійських телеканалів тощо [6; 7; 8]. Такі обмеження, з одного боку, є однією з форм державного регулювання інформаційного простору, яка може застосовуватися для запобігання поширенню шкідливої інформації, що може загрожувати національній безпеці, громадському порядку чи правам людини, але з іншого боку - така практика часто стає предметом правових і етичних дебатів, особливо коли йдеться про обмеження свободи вираження поглядів.

У сучасних умовах держава зобов'язана забезпечити обороноздатність, але при цьому зберігати демократичні інституції та гарантувати захист прав людини. Пропорційність обмежень означає, що вони мають відповідати законній меті, бути необхідними в демократичному суспільстві та мінімально впливати на права людини. Забезпечення національної безпеки є безумовним обов'язком держави, особливо в умовах збройної агресії. Водночас, демократична держава повинна гарантувати реалізацію прав людини, включаючи свободу вираження поглядів, навіть за умов дії режиму воєнного стану. Питання полягає у знаходженні розумного і об'єднаного балансу між цими інтересами.

Не викликає сумнівів необхідність заборони діяльності окремих політичних партій, зокрема «ОПЗЖ», «Партії Шарія» та інших проросійських формувань чи блокування низки проросійських сайтів та YouTube-каналів для забезпечення національної безпеки. Хоча й такі рішення викликають дискусії серед правозахисників щодо їх правомірності.

Водночас, наприклад, у справі журналіста Олексія Бобровникова, який розслідував військові злочини, відзначалася недостатня реакція органів влади на погрози його життю. Справа цього українського журналіста та телеведучого стала відомою через обвинувачення його у державній зраді. Бобровникова звинуватили у співпраці з російськими спецслужбами, зокрема у передачі інформації, що становить державну таємницю. В свою чергу сам журналіст зазначав про постійні погрози життю і здоров'ю у зв'язку із розслідуванням ним обставин убивства керівника мобільної групи по боротьбі з контрабандою в зоні АТО. Деталі справи щодо Олексія Бобровникова стали приводом для дискусій про свободу слова в Україні, роль журналістів у міжнародних відносинах та обмеження прав в умовах війни, що може свідчити про нерівномірність практики у забезпеченні права на свободу вираження. Справа мала серйозний резонанс, оскільки питання свободи медіа та взаємодії з державою під час війни викликають запитання про баланс між безпекою та свободою слова.

Дотримання балансу між безпекою та правами людини - проблема не тільки для українських реалій. У Франції після терактів 2015 року уряд запровадив режим надзвичайного стану, що дозволив обмеження свободи зібрань, перехоплення комунікацій та блокування сайтів без рішення суду. Human Rights Watch опублікувала звіт, в якому висловлювалися занепокоєння щодо порушення прав людини у Франції в умовах надзвичайного стану, введеного після масових протестів. Це викликало критику з боку правозахисників, але було визнано допустимим у межах міжнародного права [9]. В Ізраїлі, що функціонує у стані постійної загрози, практика обмеження висловлювань, які можуть становити загрозу безпеці, поєднується з високим рівнем судового контролю. Ізраїльський Верховний суд неодноразово ставав на захист журналістів і активістів, визнаючи незаконність надмірних обмежень. А у справі *Public Committee Against Torture v. Government of Israel* Суд зазначив, що, хоча уряд Ізраїлю має право на боротьбу з тероризмом, методи, які порушують основні права людини, є неприпустимими [10]. У Грузії, після конфлікту 2008 року, законодавство також передбачало обмеження поширення «антидержавної» інформації, однак згодом відбувся перегляд цих норм під тиском громадянського суспільства та Ради Європи [11].

У практиці Європейського суду з прав людини баланс між правами людини і безпекою держави визначається через критерії:

- законності (чи існує правова основа для обмеження);
- легітимності мети (чи дійсно це потрібно для безпеки, громадського порядку тощо);
- необхідності в демократичному суспільстві (чи є інші способи досягти мети);
- пропорційності (чи є втручання надмірним щодо мети).

Так, наприклад, рішення про заборону певного медіа або блокування сайту можуть вважатися правомірними лише за умови доведення прямого й реального зв'язку між їхньою діяльністю та конкретною загрозою безпеці держави. Натомість надмірне або довгострокове обмеження свободи слова без

належної судової перевірки розглядається як порушення ст. 10 ЄКПЛ.

В Україні проблема балансу між безпекою та правами людини постає особливо гостро через гібридний характер сучасної війни: інформаційні атаки, маніпуляція громадською думкою, використання ворожої пропаганди. Держава змушена реагувати швидко, однак такі дії повинні мати чітке юридичне обґрунтування, бути публічними, переглядатися судами, а їхня тривалість має бути максимально обмеженою.

На нашу думку, оптимальний баланс досягається тоді, коли:

- тимчасові обмеження мають чітке правове підґрунтя;
- вони підлягають незалежному судовому контролю;
- існує можливість їхнього оскарження;
- дії держави є прозорими для громадськості;
- забезпечується участь громадянського суспільства у нагляді за дотриманням прав людини.

Таким чином держава зможе не лише захистити свою безпеку, але й зберегти довіру громадян та міжнародної спільноти до власної демократичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція Ради Європи; Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 (офіційний переклад)

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Handyside v. the United Kingdom (application no. 5493/72), judgment of 7 December 1976. HUDOC.

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>.

3. Lingens v. Austria (application no. 9815/82), judgment of 8 July 1986. HUDOC. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57523>.

4. Brincat and Others v. Malta (application no. 60908/11 et al.), judgment of 24 July 2014.

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-145790>.

5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII, із змін. та доп.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII, із змін. та доп.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII, із змін. та доп.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
9. France: Prolonged Emergency State Threatens Rights. Human Rights Watch. July 22, 2016.
URL: <https://www.hrw.org/news/2016/07/22/france-prolonged-emergency-state-threatens-rights>.
10. Supreme Court of Israel. Public Committee Against Torture in Israel et al. v. Government of Israel et al.: Judgment HCJ 5100/94. URL: <https://www.hamoked.org/document.php?dID=264>.
11. Freedom House, Freedom of the Press 2008 - Georgia, 29 April 2008,
URL : <https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2008/en/60289>.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОБОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ МЕДІА В РАЙОНАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Цовінар Мовсесян

*студентка Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

Роль представників медіа в демократичному суспільстві важко переоцінити, однак сьогодні, в умовах збройного конфлікту, вона набуває особливого значення. Журналісти, як одні з представників медіа, стають джерелом оперативної та достовірної інформації не тільки для українців, але й міжнародної спільноти. Проте їхня діяльність у зонах бойових дій супроводжується підвищеним ризиком для життя та здоров'я, що відповідно вимагає особливого правового регулювання. У цьому контексті актуальним є вивчення міжнародно-правових засад

**Co-funded by
the European Union**

захисту журналістів у зонах збройного конфлікту, аналіз їхніх прав і обов'язків, а також визначення юридичних обмежень і викликів, з якими вони стикаються у своїй професійній діяльності.

У правовій та практичній площині доцільно розрізняти поняття «журналіст» і «представник медіа», оскільки ці терміни не є тотожними. Журналіст - це особа, яка на професійній основі займається збиранням, обробкою та поширенням інформації через засоби масової інформації. Його діяльність регулюється спеціальним законодавством та етичними стандартами. Зазвичай, журналіст має редакційне завдання, трудовий договір або офіційне посвідчення ЗМІ. Натомість поняття «представник медіа» є ширшим і охоплює не лише журналістів, але й відеооператорів, фотографів, технічних працівників, продюсерів, блогерів, влогерів, стрімерів, медіааналітиків та інших осіб, які здійснюють діяльність, пов'язану з поширенням інформації, як у межах медіаструктур, так і самостійно. Тобто це будь-які особи, які виконують роботу, пов'язану з поширенням інформації в інтересах медіаструктури або самостійно.

Це розмежування є особливо важливим у воєнних умовах, адже правовий статус, доступ до зон бойових дій чи наближених до них, а також обсяг дозволеної діяльності може суттєво різнитися. Відповідно до чинних нормативів лише окремі категорії представників медіа можуть бути акредитованими для роботи на лінії бойового зіткнення, але детальніше розберемо пізніше.

Говорячи про міжнародно-правові основи роботи медіа в зоні збройного конфлікту, варто згадати Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, а саме. статтю 79, що наголошує на тому, що журналісти, які виконують свою роботу у таких зонах, прирівнюються до цивільних осіб і користуються усім обсягом захисту, передбаченого міжнародним гуманітарним правом. Це положення поширюється на усіх представників медіа, що не беруть участі у бойових діях [1].

У свою чергу стаття 19 Міжнародного пакту про громадські і політичні права [2] та стаття 10 Європейської конвенції з прав

людини [3] гарантують свободу вираження поглядів, право на отримання та поширення інформації, у тому числі через засоби масової інформації.

Разом з тим, державам-учасникам конвенцій надана можливість обмежувати ці права в умовах надзвичайного або воєнного стану, але лише за умов законності, необхідності та пропорційності.

В українському правовому полі існує розвинена нормативна база, яка регламентує діяльність медіа, проте, з початку повномасштабного вторгнення особливе місце займають нормативні акти, що регулюють допуск представників медіа до зони бойових дій. В першу чергу, мова йде про наказ Головнокомандувача ЗСУ №73 від 03.03.2022 року (в редакції від 03.02.2024 року), який визначає правові засади взаємодії між Збройними Силами України, іншими силами оборони та представниками засобів масової інформації під час дії воєнного стану. Цей нормативний акт встановлює чіткі правила доступу журналістів до зон бойових дій, процедури акредитації та вимоги щодо поширення інформації [4].

Відповідно до положень наказу, журналісти підлягають обов'язковій акредитації на термін до шести місяців. Їхній доступ до районів ведення бойових дій регулюється поділом територій на три зони: червону, жовту та зелену. Зокрема, червона зона охоплює райони активних бойових дій, де доступ суворо обмежений і дозволяється лише після узгодження з військовим командуванням. Натомість жовта зона є потенційно небезпечною - там можливі обстріли або інші загрози, тому присутність журналістів може бути обмеженою. Зелена зона вважається відносно безпечною, однак навіть там представники медіа повинні дотримуватись встановлених правил.

Крім цього, наказом передбачено обов'язкову перевірку фото- та відеоматеріалів, відзнятих у червоній зоні, на предмет наявності відомостей, розголошення яких може завдати шкоди обороноздатності держави. До переліку забороненої для поширення інформації, зокрема, входять реальні найменування військових частин і підрозділів, а також інші дані, що можуть бути використані противником [4].

Варто зазначити, що за порушення вимог наказу журналіст може бути позбавлений акредитації, що фактично унеможливорює його подальшу діяльність у зоні бойових дій. У зв'язку з цим деякі представники медіа неодноразово висловлювали стурбованість з приводу надмірних обмежень, вибіркковості у наданні дозволу на доступ до червоної зони, а також тривалого строку розгляду заявок на акредитацію.

Правові засади діяльності представників медіа включають гарантії доступу до інформації, що є складовою конституційного права на свободу слова (стаття 34 Конституції України) [5]. Однак у період воєнного стану допускається обмеження цього права на підставі статті 64 Конституції, за умови, що такі обмеження є пропорційними та виправданими необхідністю захисту національної безпеки. У цьому контексті важливу роль відіграє контроль за тим, щоб обмеження не перетворювалися на свавільну цензуру, що можливо лише за умови чіткої законодавчої регламентації та незалежного моніторингу правозастосування.

Базуючись на вище вказаному, можна дійти до висновку, що правові засади діяльності представників медіа у районах ведення бойових дій в Україні сформовані на перетині норм міжнародного гуманітарного права, конституційних принципів свободи слова і спеціального воєнного регулювання. Наказ №73 Головнокомандувача ЗСУ після внесення до нього змін у 2024 році запровадив більш структурований і диференційований підхід до допуску та супроводу представників медіа, водночас визнавши наявність ширшої категорії медійників, ніж лише журналісти.

Для подальшого вдосконалення цього механізму доцільно буде розробити етичний кодекс медійної поведінки журналіста в умовах війни. Крім цього, не менш важливим буде поглиблення інституційного захисту блогерів та незалежних авторів, які також виконують важливу інформаційну функцію та впровадження цифрової платформи акредитації з відкритим реєстром.

Ще одним актуальним викликом є захист цифрової безпеки журналістів. Під час роботи в умовах війни представники медіа

активно використовують мобільні пристрої, онлайн-сервіси, хмарні сховища, месенджери. Усе це створює ризики перехоплення або втрати чутливої інформації, що може зашкодити не лише безпеці військових, а й самому журналісту чи його джерелам. Тому вкрай необхідним є нормативне врегулювання стандартів кібергігієни та надання захищених цифрових каналів для зберігання і передачі матеріалів, зокрема тих, що передаються на перевірку у відповідні структури ЗСУ.

Нарешті, перспективним напрямом розвитку є налагодження партнерських відносин між військовими структурами, медіа-організаціями та міжнародними інституціями. Йдеться не лише про узгодження правил доступу чи обміну інформацією, а й про реалізацію спільних інформаційних кампаній, протидію дезінформації, формування єдиного комунікаційного простору, заснованого на довірі. В умовах війни, коли інформація стає інструментом впливу не менш важливим, ніж зброя, роль відповідальної, професійної та юридично захищеної журналістики набуває виняткового значення.

Підсумовуючи вище вказане, слід сказати, що забезпечення законної, безпечної та етичної діяльності медіа у районах бойових дій являє собою не лише питання інформаційної політики, а й питання національної безпеки, прав людини та репутації держави у світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8.06.1977 р. 995_199, База «Законодавство України»
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/ed20051208#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 19.10.1973 р. 995_043, База «Законодавство України»
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 / База «Законодавство України»
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

4. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України №73 від 03.02.2024 року «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану». / Міністерство оборони України.
URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-golovnokomanduvacha-zsu-vid-03-03-2022-roku-73-zi-zminami>.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України, База «Законодавство України»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4245>.

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДІА

Марія Плотнікова

*кандидат юридичних наук, доцент
Сумський державний університет*

Завдання організації діяльності медіа ринку не зазначено напряму в Статуті Ради Європи [1], проте з огляду на закріплене у ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] право на свободу вираження поглядів, цей напрям став одним із напрямків діяльності цієї міжнародної організації. Мета діяльності Ради Європи відповідно до ст. 1 її Статуту, досягається різними способами: по-перше, шляхом обговорення питань, що становлять спільний інтерес, по-друге, шляхом укладання угод і, по-третє, реалізацією спільних заходів. Так, Комітет Міністрів та Парламентська асамблея Ради Європи на підставі обговорення актуальних питань ухвалюють акти м'якого права (рекомендації та резолюції), які держави-члени намагаються впровадити відверто та ефективно співпрацюючи в намагаючись досягти мети організації. У разі необхідності або за рекомендацією Парламентської аса-

мблеї, або за власною ініціативою Комітет Міністрів Ради Європи пропонує державам-членам питання про укладення конвенцій.

Можна згадати такі конвенції Ради Європи, які опосередковано стосуються діяльності медіа. Це, насамперед, Європейська угода про захист телевізійного мовлення (ETS No 034) [3]. Документ спрямований на захист прав телевізійних організацій у країнах-членах Ради Європи щодо їхніх телевізійних передач, що було обумовлено швидким розвитком технологій у сфері передачі телевізійного сигналу. Наступною слід згадати Європейську угоду про запобігання трансляціям, що передаються зі станцій за межами національних територій (ETS No 053), яка закликає країни співпрацювати для припинення піратських трансляцій, включаючи обмін інформацією та координацію зусиль для виявлення та закриття таких станцій [4]. Розвиток супутникового мовлення обумовив ухвалення Європейської конвенції про транскордонне телебачення (ETS No 132) [5]. Конвенція встановила стандарти для контенту, реклами, захисту неповнолітніх і свободи вираження поглядів у телевізійних передачах, які транслюються між країнами.

Більш детально та глибоко питання діяльності медіа розглядалися в документах Комітету міністрів Ради Європи. Починаючи з 70-х років XX століття було ухвалено низку рекомендацій.

Насамперед слід згадати Резолюцію (74) 26 Комітету Міністрів Ради Європи «Про право на відповідь - стан особи відносно преси» [6], яка була одним із перших документів Ради Європи, що безпосередньо стосувався медіа. У ній закріплюється право особи на відповідь у пресі, якщо опублікована інформація порушує її права чи містить недостовірні факти. Документ рекомендує державам-членам запровадити механізми, які дозволяють особам вимагати спростування чи відповіді в медіа. Рекомендація № R (84) 3 Комітету Міністрів «Про принципи реклами на телебаченні» стосувалася регулювання реклами на телебаченні, зокрема встановлення стандартів для змісту та обсягу рекламного контенту. Вона була

спрямована на захист глядачів і забезпечення етичних стандартів у телевізійному мовленні [7]. У Рекомендації № R (89) 7 Комітету Міністрів «Щодо принципів розповсюдження відеogram насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту» [8] держави-члени закликали запровадити обмеження на поширення такого контенту через медіа.

Питанням медіа-плюралізму, прозорості медіа-власності, а також різноманітності в новому мультимедійному середовищі, де на перший план виходять інші суб'єкти, окрім застарілих медіа (так звані «нові медіа») присвячена Рекомендація CM/Rec(2018)1 [9]. Нові медіа (new media) - це новий формат існування засобів масової інформації, постійно доступних на цифрових пристроях, у яких відбувається активна участь користувачів у створенні та розповсюдженні контенту.

З огляду на те, що іноді журналісти та інші медіа-актори стикаються з цензурою, політичним та економічним тиском, залякуванням, незахищеністю роботи, зловживанням законами про наклеп, а також фізичними нападами Комітет Міністрів Ради Європи розробив Рекомендацію CM/Rec(2016)4 щодо захисту журналістики та безпеки журналістів та інших суб'єктів медіа [10]. Окремо слід виділити рекомендації Комітету Міністрів, спрямовані на захист свободи слова під час конфлікту: Рекомендація CM/Rec(1996) 4 щодо захисту журналістів у ситуаціях конфлікту та напруженості [11], Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо захисту свободи вираження поглядів та інформації під час кризи [12].

Працюючи над досягненням рівності, Рада Європи приділяє велику увагу гендерній рівності, яка є необхідною умовою прав людини, демократії та соціальної справедливості. У Рекомендаціях CM/Rec(2013)1 щодо гендерної рівності та медіа [13] Комітет Міністрів Ради Європи закликає держави-члени боротися з сексистськими стереотипами та гендерним насильством у медіа, а також виступає за гендерну рівність у процесі ухвалення рішень.

Впродовж багатьох років Рада Європи також приділяла увагу протидії поширенню мови ненависті. Були ухвалені Ре-

комендація № (97) 20 щодо «мови ненависті» [14], Рекомендація № (97) 21 щодо медіак та сприяння розвитку культури толерантності [15], Рекомендація CM/Rec(2022)16 щодо боротьби з мовою ненависті [16]. Державам-членам Ради Європи рекомендується розробити комплексні стратегії протидії мові ворожнечі, яка визнається загрозою, що підриває соціальну згуртованість і рівність, особливо для представників меншин за ознаками раси, релігії, статі чи сексуальної орієнтації.

Поширення нових медіа обумовило необхідність держав-членів Ради Європи здійснення дій, спрямованих на підвищення медіаграмотності. У Рекомендації CM/Rec(2012)4 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту прав людини щодо послуг соціальних мереж наголошується, що необхідно проводити державну політику, спрямовану на поліпшення навичок добору та аналізу одержуваної інформації споживачами медіаконтенту [17]. У Рекомендації CM/Rec(2018)7 щодо прав дитини в цифровому середовищі рекомендується запровадити цифрову громадянську освіту для підвищення компетентності дітей щодо ефективної взаємодії з цифровим середовищем і боротьби з ризиками [18]. У Рекомендації CM/Rec(2022)4 Комітету міністрів державам-членам щодо сприяння сприятливому середовищу для якісної журналістики в епоху цифрових технологій Рада Європи закликає створювати сприятливе середовище для процвітання якісної журналістики та відігравання її важливої ролі в демократії [19].

Рада Європи визнає важливу роль незалежних регуляторних органів, на які покладено відповідальність за регулювання аудіовізуального сектору на національному рівні, як учасників сприяння створенню сприятливого середовища для свободи вираження поглядів. У Рекомендації Rec (2000) 23 Комітет міністрів встановлюється низка передумов для незалежності національних регуляторних органів від органів державної влади, політичних сил та економічних інтересів щодо процедур призначення їхніх членів та засоби їх фінансування [20]. У Рекомендації щодо принципів управління медіа та комунікаціями визначені проблеми, які необхідно вирішити за допомогою управління, і розглядає, як запровадити систему управління,

яка відповідає правам людини та верховенству права, спираючись на існуючі стандарти та оновлюючи їх [21]. Окрім цього визнається важлива роль суспільних медіа в дотриманні фундаментального права на свободу вираження поглядів та просуванні цінностей демократії, різноманітності та соціальної згуртованості. Рекомендація № R (96) 10 Комітету міністрів державам-членам щодо гарантій незалежності суспільного мовлення визначає правові рамки, в яких має регулюватися діяльність організацій громадського телерадіомовлення, що охоплює їх редакційну незалежність та інституційну автономність [22]. У Рекомендації CM/Rec(2012)1 наголошується, що ключовою вимогою організації будь-якого суспільного мовлення є незалежність [23].

Підсумовуючи слід зазначити, що діяльність Комітету Міністрів Ради Європи відіграє важливу роль у визначенні стандартів Ради Європи у діяльності медіа, що значним чином впливає на право на свободу вираження поглядів у державах членах Ради Європи. У перші роки існування Ради Європи питання медіа ще не були настільки деталізованими, у пізніші десятиліття, через розвиток медіасфери та появу цифрових технологій приділяється увага розробці рекомендацій щодо таких чутливих для свободи вираження поглядів питань як мова ненависті, культура толерантності, гендерна рівність, діяльність суспільних медіа, безпека журналістів, принципи державного регулювання медіа тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статут Ради Європи.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. European Agreement on the Protection of Television Broadcasts. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=034>.
4. European Agreement for the Prevention of Broadcasts transmitted from Stations outside National Territories (ETS No.

053). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=053>.

5. European Convention on Transfrontier Television (ETS No. 132). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=132>.

6. Резолюція (74) 26 Комітету міністрів Ради Європи «Про право на відповідь - стан особи відносно преси» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_741#Text.

7. Recommendation No. R (84) 3 Of The Committee of Ministers to Member States On Principles On Television Advertising. URL: <https://rm.coe.int/09000016804dc8b4>.

8. Recommendation No. R (89) 7 Of The Committee of Ministers to Member States Concerning Principles On the Distribution of Videograms Having a Violent, Brutal or Pornographic Content. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804e8fe8>.

9. Recommendation CM/Rec(2018) of the Committee of Ministers to member States on media pluralism and transparency of media ownership URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680790e13.

10. CM/Rec(2016)4 - Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression-staging/search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415d9#_ftn1.

11. Recommendation No. R (96) 4 Of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of Journalists in Situations of Conflict and Tension. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804ff5a1>.

12. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on protecting freedom of expression and information in times of crisis. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900)

0016805ae60e%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20D
 ascending%22}}.

13. Recommendation CM/Rec(2013)1 of the Committee of Ministers to member States on gender equality and media. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2087343>.

14. Recommendation No. R (97) 20 Of the Committee of Ministers to Member States On "Hate Speech". URL: <https://rm.coe.int/1680505d5b>.

15. Recommendation No. R (97) 21 Of The Committee of Ministers to Member States On The Media and the Promotion of a Culture of Tolerance. URL: <https://rm.coe.int/168050513b>.

16. Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a67955%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Dascending%22}}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a67955%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Dascending%22}}).

17. Recommendation CM/Rec(2012)4 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to social networking services URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805caa9b.

18. Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-to-respect-protect-and-fulfil-the-rights-of-the-child-in-th/16808d881a>.

19. Recommendation CM/Rec(2022)4 of the Committee of Ministers to member States on promoting a favourable environment for quality journalism in the digital age. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5ddd0%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Dascending%22}}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5ddd0%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Dascending%22}}).

20. Recommendation Rec(2000)23 of the Committee of Ministers to member states on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804e0322.

21. Recommendation CM/Rec(2022)11 of the Committee of Ministers to member States on principles for media and communication governance.
URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a61712%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22}\]](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a61712%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22}]).

22. Recommendation No. R (96) 10 Of the Committee of Ministers to Member States On the Guarantee of the Independence of Public Service Broadcasting.
URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168050c770>.

23. Рекомендація CM/Rec(2012)1 Комітету Міністрів країнам-членам Ради Європи щодо управління суспільними засобами масової інформації.
URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-cm-rec-2012-1-komitetu-ministriv-krayinam-chlenam-rady-yevropy-shhodo-upravlinnya-suspilnymy-zasobamy-masovoyi-informatsiyi/>.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СТАТТЕЮ 114-2 КК УКРАЇНИ: ПОРУШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЧИ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

Анна Політова

*кандидат юридичних наук, доцент
Маріупольський державний університет*

Проблема свободи вираження поглядів в умовах збройного конфлікту є актуальною темою. Вона пов'язана не тільки з тим, що саме в цей особливий період обмежуються певні права і свободи людини, а й тим, що такі обмеження закріплені законодавчо.

Відзначимо, що у ч. 1 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) вказано, що кожен має право на сво-

**Co-funded by
the European Union**

боду вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств [1]. Окрім того, у ч. 2 цієї ж статті наголошено, що здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [1].

У Законі України «Про національну безпеку України», законодавець закріпив терміни, зокрема, й поняття «національної безпеки». Так, відповідно до п. 9 ст. 1. Визначення термінів Закону, під національною безпекою України слід розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2]. Але чи буде в цьому випадку доречним і можливим обмеження свободи вираження поглядів?

Стаття 114-2 КК України встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, а саме:

- ч. 1 - поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому до-

ступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану [3];

- ч. 2 - поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану [3].

П. О. Бурда досліджуючи питання соціальної обумовленості криміналізації несанкціоноване поширення військово значущої інформації відзначає, що рішення вітчизняних парламентаріїв про встановлення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації було соціально обумовленим кроком, який узгоджується з абсолютно всіма розробленими у кримінально-правовій доктрині соціальними та соціально-психологічними принципами криміналізації [4, с. 160]. Проте, варто погодитися з такою точкою зору, що ми живемо в часи стрімкого розвитку інформаційних технологій. Зокрема, це стосується вдосконалення смартфонів та різних месенджерів, коли в кілька кліків можна зробити досить гарний знімок та відправити його будь-кому через месенджер чи поширити в соціальній мережі. Кожен із нас щоденно користується такими благами невинного технічного прогресу, це вже стало невід'ємною частиною нашого життя [5]. І ціна саме викладення такої інформації - шкода державі, а головне - це життя наших військовослужбовців.

Станом на 01 липня 2025 р. в Єдиному державному реєстрі судових рішень вже 650 вироків суду за ст. 114-2 КК України. Так, наприклад, у вирокі Приморського районного суду м. Одеси від 27 червня 2025 р. Справа № 522/2535/25, провадження по справі № 1-кп/522/1646/25 зазначено: «у громадянина України ОСОБА_3, який усвідомлюючи та достовірно

знаючи із засобів масової інформації та інших джерел інформації, про введення правового режиму воєнного стану на всій території України, а також введеної органами державної влади заборони розповсюдження інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, у невстановлений період часу, але не пізніше 22.10.2024 року, виник злочинний умисел, направлений на поширення інформації про розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами.

На виконання свого злочинного умислу, ОСОБА_3, у невстановлений час, але не пізніше 22.10.2024 року, знаходячись у невстановленому місці та при невстановлених обставинах, використовуючи невстановлене в ході досудового розслідування електронне обладнання, зі встановленим програмним забезпеченням, підключеним до мережі Інтернет-провайдера, авторизувався та увійшов до сервісу «Chatroulette», за посиланням «ІНФОРМАЦІЯ_2», використовуючи аккаунт «EARTHLYNIN», рандомно розпочав чат із співрозмовником «ОСОБА_7». В ході бесіди було здійснено фіксацію/відеозапис екрану.

У подальшому, з метою реалізації вищевказаного злочинного умислу, направленого на поширення інформації про розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, в ході спілкування із співрозмовником «ОСОБА_7», ОСОБА_3 здійснив поширення інформації про місце розташування окремих підрозділів

Збройних сил України на території заводу «Центроліт» у м. Одесі.

В подальшому, достовірно розуміючи те, що здійснення такої діяльності є протиправним та за яке передбачена кримінальна відповідальність відповідно до кримінального законодавства України, ОСОБА_3, який є власником аккаунту «ОСОБА_8» на відеохостингу «YouTube», за посиланням «ІНФОРМАЦІЯ_3», 22.10.2024 року (точний час в ході досудового розслідування не встановлено), знаходячись у невстановленому місці та при невстановлених обставинах, використовуючи невстановлене в ході досудового розслідування електронне обладнання, зі встановленим програмним забезпеченням, підключеним до мережі Інтернет-провайдера, здійснив поширення шляхом публікації (опублікування) відеозапису (відеоролику) розмови з співрозмовником «ОСОБА_7», тривалістю 06 хв. 51 сек., за посиланням «ІНФОРМАЦІЯ_4».

Крім того, 22.10.2024 року (точний час в ході досудового розслідування не встановлено), знаходячись у невстановленому місці та при невстановлених обставинах, використовуючи невстановлене в ході досудового розслідування електронне обладнання, зі встановленим програмним забезпеченням, підключеним до мережі Інтернет-провайдера, ОСОБА_3, здійснив поширення шляхом публікації (опублікування) відеозапису (відеоролику) розмови з співрозмовником «ОСОБА_7», тривалістю 05 хв. 13 сек., за посиланням «ІНФОРМАЦІЯ_5» на відеохостингу «YouTube»...

За змістом інформації, поширеної ОСОБА_3 на відеохостингу «YouTube» можливо ідентифікувати на місцевості підрозділи Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, їх укріплені/вогневі позиції, а також систему функціонування, охорони і оборони блок-посту № 25 у м. Одеса (більш точне місце не зазначається через введений в Україні воєнний стан), у разі передачі цієї інформації громадянам РФ чи іншим, які діють в інтересах російських спецслужб, військових формувань, військовослужбовців РФ, буде завдано шкоди обороноздатності, державній

та економічній безпеці України, а також вищевказану інформацію у відкритому доступі не поширювалась та не розміщувалась, не є загальнодоступною та підлягає захисту від розповсюдження, може бути віднесена до державної таємниці у відповідності до законодавства» [6].

Але ми також маємо і таку категорію як журналісти. За результатами дослідження «значна частина опитаних журналістів у рамках кількісного дослідження у своїй діяльності після 24 лютого 2022 року стикались із порушеннями права на свободу слова та інформації. Так, найчастіше журналісти заявляли про відмову посадових осіб у наданні журналістам або громадськості суспільно важливої інформації (51 % опитаних), цензурування готових матеріалів або заборону оприлюднення певної інформації (22 %) та відмови в акредитації (17 %). Перші два порушення лідирували також і під час опитування у 2019 році, а от на третьому місці тоді було замовлення завідомо неправдивої інформації задля зведення наклепу» [7, с. 18]. І виникає тоді питання, а чи може журналіст бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 114-2 КК України?

Як свідчить проведене нами невелике дослідження, то серед 10 вироків суду за злочини проти основ національної безпеки України вчинені журналістами, один за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, у вирокі Малиновський районний суд м. Одеси від 05 листопада 2024 р. Справа № 521/14477/24, Провадження № 1-кп/521/1741/24 зазначено: «Встановлено, що на початку січня 2024 року у громадянина України ОСОБА_3, який був невдоволеним чинною державною владою в Україні, сповідував антиукраїнську ідеологію і неприйняття державності України, був прихильником приєднання території України до російської федерації або створення на її території проросійських псевдодержавних утворень, підтримував збройну агресію російської федерації

проти України, визнавав її правомірною, усвідомлював, що російська федерація здійснює широкомасштабну неспровоковану військову агресію і збройний напад проти України, у зв'язку з чим в Україні у встановленому законом порядку введено воєнний стан, виник злочинний умисел, направлений на виправдовування здійснення збройної агресії російської федерації проти України та на заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році.

На виконання свого злочинного умислу, ОСОБА_3, діючи умисно, маючи умисел на виправдовування, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, будучи обізнаним щодо розпочатої 24.02.2022 відкритої збройної агресії російської федерації проти України, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, а також бажаючи настання шкідливих наслідків у вигляді виправдовування, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, знаходячись за місцем свого проживання за адресою: АДРЕСА_2, використовуючи належний йому мобільний телефон марки «Motorola», модель «G32», IMEI 1: НОМЕР_1, IMEI 2: НОМЕР_2, з номером мобільного телефону «НОМЕР_3», приєднаний до мережі «Інтернет», будучи зареєстрованим в соціальній мережі «ТікТок» (соцмедійному за стосунку для створення і поширення відеофайлів та онлайн-трансляцій) під іменем «Прокурор СССР» (посилання «ІНФОРМАЦІЯ_6», веб-адреса: ІНФОРМАЦІЯ_3), взяв участь у так званих стрімах (етерах, онлайн-трансляціях), в яких під час діалогу з іншими учасниками стрімів (онлайн трансляцій) особисто висловив наступні репліки ...» [8]. Окрім того, відзначимо, що ця особа мала посвідчення національної спілки журналістів України, членський квиток № НОМЕР_13; картка національної спілки журналістів України.

Таким чином, сьогодні в умовах воєнного стану, коли наша держава відстоює свою незалежність та територіальну цілісність, свобода вираження поглядів як право, що гарантоване Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) може

бути обмежено відповідно до ч. 2 статті 10 Конвенції. Проте, практика притягнення до відповідальності за ст. 114-2 КК України вказує на те, що навіть такі протиправні діяння можуть бути вчинені й журналістами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.07.2025).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 9 серп. 2024 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 7 черв. 2025 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

4. Бурда П. О. Про соціальну обумовленість криміналізації несанкціонованого поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2023. № 2. С. 151-162. URL: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.17> (дата звернення: 01.07.2025).

5. Чому не можна поширювати інформацію про переміщення військових, і яка за це відповідальність - Юридична Газета. Юридична газета - онлайн версія. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-ne-mozhna-poshiryuvati-informaciyu-pro-peremishchennya-viyskovih-i-yaka-za-ce-vidpovidalnist.html> (дата звернення: 01.07.2025).

6. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 27.06.2025 у справі № 522/2535/25.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128456456> (дата звернення: 01.07.2025).

7. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження / П. Бондаренко, Т. Печончик, А. Сухарина, В. Яворський; Центр прав людини ZMINA. Київ,

2023. 60 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/03/freedomofspeechandjournalistsatwar_socialresearchua-web.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

8. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 05.11.202 у справі № 521/14477/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122818908> (дата звернення: 01.07.2025).

ПРАВО НА ПРАВДУ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПОСТКОНФЛІКТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Анна Славко

*кандидатка юридичних наук, доцентка
Сумський державний університет*

Право на правду розглядають як один із необхідних елементів перехідного правосуддя, без якого неможливим залишається постконфліктне врегулювання та встановлення дійсно демократичного уряду. Проте, деякі дослідники визнають існування права на правду не тільки як складової перехідного правосуддя, а і як окремого права, не пов'язаного із недавніми конфліктами чи громадянськими протистояннями. Наприклад, у справі *El-Masri v. The Former Yugoslav Republic Of Macedonia* зобов'язання держави розкрити правду впливало не з процесів постконфліктного врегулювання, а з грубого порушення прав людини [1]. З наведеного можна зробити висновок, що право на правду і збереження історичної пам'яті важливе не лише для держав, які перебувають у стані переходу до більш демократичного врядування (наприклад, після тривалого правління авторитарного режиму або збройного конфлікту), а і для держав, які намагаються забезпечити більш повну реалізацію особами, які перебувають під їх юрисдикцією, своїх прав і свобод.

У своїй позиції щодо згаданої вище справи *El-Masri v. The Former Yugoslav Republic Of Macedonia* УВКПЛ ООН стверджувало, що право на правду є автономним правом, що виникає внаслідок грубих порушень прав людини (§ 175) [1].

Co-funded by
the European Union

При цьому УВКПЛ наголосило, що право на правду гарантується як безпосереднім жертвам порушення, так і їхнім родичам та суспільству в цілому, тобто розцінило право на правду і як індивідуальне, і як колективне право.

Відповідно, право на правду тягне за собою такі позитивні зобов'язання держави як:

- 1) проводити ефективне розслідування (індивідуальне право);
- 2) надавати жертвам та їхнім родичам ефективний доступ до процесу розслідування (індивідуальне право);
- 3) захистити жертв та свідків від помсти та погроз (індивідуальне право);
- 4) розкрити всю відповідну інформацію жертвам та широкій громадськості (колективне право) (§ 175) [1].

Саме останнє зобов'язання тісно пов'язане зі свободою вираження поглядів і з формуванням державної інформаційної політики, відтак становить найбільший інтерес у контексті поточного дослідження. Згадане зобов'язання резонує із необхідністю збереження історичної пам'яті та загальносуспільної рефлексії. Зокрема, Діана Орлентліхер у запропонованому нею Оновленому наборі принципів захисту та просування прав людини шляхом боротьби з безкарністю наголошує, що знання народом історії свого гноблення є частиною його спадщини і, як таке, має бути забезпечене відповідними заходами на виконання обов'язку держави зберігати архіви та інші докази щодо порушень прав людини та гуманітарного права, а також сприяти поширенню інформації про ці порушення. Такі заходи мають бути спрямовані на збереження колективної пам'яті від зникнення та, зокрема, на запобігання розвитку ревізійоністських та заперечуючих аргументів (принцип 3) [2].

Така діяльність передбачає активні дії з боку держави. Наприклад, Загальний коментар № 34 до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошує, що для реалізації права на доступ до інформації держави-учасниці повинні проактивно забезпечувати у відкритому доступі урядову інформацію, що становить суспільний інтерес. Держави-учасниці

повинні докласти всіх зусиль для забезпечення легкого, швидкого, ефективного та практичного доступу до такої інформації [3].

Тлумачачи вищенаведені норми у контексті права на правду, ГА ООН підкреслює, що у контексті серйозних порушень прав людини існує особливе зобов'язання, яке вимагає від держав інформувати не лише жертв та їхні родини, а й суспільство в цілому про те, що сталося. У цьому контексті проведення судових розслідувань порушень прав людини є основним обов'язком держави та важливою відправною точкою для реалізації права на правду. Однак судове розслідування окремих справ саме по собі недостатнє; право на правду передбачає не лише з'ясування безпосередніх обставин конкретних порушень, але й з'ясування загального контексту, політики та інституційних провалів і рішень, які сприяли їх виникненню. Окрім цього, реалізація права на правду може вимагати поширення інформації про порушення, щоб відновити довіру до державних інституцій та забезпечити неповторення [4].

Відтак, ГА ООН закликає держави, які ще не зробили цього, встановити національну архівну політику, яка гарантуватиме збереження та захист усіх архівів, що стосуються прав людини, та прийняти законодавство, яке проголошує, що документальна спадщина нації повинна зберігатися та оберігатися, і яке створює основу для управління державними документами від їх створення до знищення або збереження, і враховує у цьому зв'язку постійні зусилля Ради з прав людини, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, регіональних організацій та інших зацікавлених сторін щодо систематизації існуючих стандартів у сфері доступу до інформації, захисту та збереження документів та управління архівами [5].

Загалом, встановлення правди про те, що сталося, та хто відповідальний за серйозні злочини допомагає громадам зрозуміти причини минулого насильства та припинити його. Без точних знань про минулі порушення суспільству важко запобігти їх повторенню. Правда може допомогти в процесі зцілення

після травматичних подій; відновити особисту гідність, часто після років стигматизації; та захистити від безкарності та публічного заперечення. Встановлення правди може ініціювати процес примирення, оскільки заперечення та замовчування можуть посилити недовіру та соціальну поляризацію. Політичний порядок, заснований на прозорості та підзвітності, має більше шансів користуватися довірою та впевненістю мешканців та громадян [6].

Відтак, з огляду на те, що потреба у реалізації права на правду виникає буквально у кожному суспільстві, незалежно від наявності досвіду попереднього конфлікту, інформаційна політика і політика історичної пам'яті кожної держави має будуватися із врахуванням права на правду як колективного явища. Це означає максимальну відкритість держави до діалогу, доступність інформації про історичні події (зокрема, архівних даних) та готовність до переосмислення деяких історичних подій. Реалізація таких заходів можлива шляхом визначення стандартів функціонування архівних установ, створення комісій правди і примирення та інститутів національної пам'яті, державного фінансування історико-правових досліджень у вказаній царині тощо. У результаті здійснення таких заходів можливе поглиблення розуміння суспільством своєї історичної ролі, рефлексія щодо ризиків встановлення недемократичних режимів та створення запобіжників авторитарним чи популістичним урядам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Case of El-Masri v. The Former Yugoslav Republic Of Macedonia, judgement of 13 December 2012. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115621>

2. E/CN.4/2005/102/Add.1 Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. United Nations. URL: <https://docs.un.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1>

3. CCPR/C/GC/34 General comment No. 34 Article 19: Freedoms of opinion and expression, 12 September 2011. United Nations. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/34>

4. A/68/362 Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, 4 September 2013. United Nations. URL: <https://docs.un.org/en/A/68/362>

5. A/RES/68/165 Right to the truth. Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013. United Nations. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/764405?ln=ru&v=pdf>

6. González E., Varney H. Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Brasilia: Amnesty Commission of the Ministry of Justice of Brazil; New York: International Center for Transitional Justice, 2013. 75 p.

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ, ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ, ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЯ

Тетяна Харченко

*кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу моніторингу питань гендерної рівності
та недискримінації управління дотримання прав людини
Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини
Національної поліції України*

Свобода вираження поглядів є фундаментальним правом, яке забезпечує можливість кожній людині вільно висловлювати свої думки, переконання, інформацію та ідеї без втручання держави, окрім випадків, коли такі обмеження мають законне підґрунтя і відповідають міжнародним стандартам. В Україні це право закріплене у статті 34 Конституції, а також у статті 10 Європейської конвенції з прав людини, яка є частиною національного законодавства. Проте, незважаючи на формальні гарантії, на практиці реалізація свободи слова стикається з низкою складнощів, особливо в контексті сучасних викликів, пов'язаних із збройною агресією РФ та процесом євроінтеграції.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово наголошував, що свобода вираження охоплює

**Co-funded by
the European Union**

не лише інформацію чи ідеї, які сприймаються позитивно або нейтрально, а й ті, що можуть ображати, шокувати чи турбувати державу або частину суспільства. Це є необхідною умовою для існування демократичного суспільства, яке базується на плюралізмі, толерантності та широкому світогляді [3].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово підкреслював, що свобода вираження охоплює не лише інформацію чи ідеї, які сприймаються прихильно, а й ті, що можуть шокувати, ображати або турбувати державу чи суспільство. Це є вимогою плюралізму, толерантності і відкритості, без яких неможливе демократичне суспільство (справа «Handyside v. the United Kingdom»). Будь-яке обмеження свободи вираження має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету і бути необхідним у демократичному суспільстві [2].

Відповідно, будь-які обмеження свободи вираження мають бути чітко передбачені законом, мати легітимну мету (наприклад, захист національної безпеки, громадського порядку, здоров'я населення, репутації інших осіб) і бути пропорційними, тобто необхідними у демократичному суспільстві. Важливо, що ці обмеження не можуть бути застосовані вибірково або надмірно, оскільки це підриває саму суть свободи слова.

Водночас, українська правозастосовна практика демонструє певні проблеми, які ускладнюють ефективну імплементацію цих європейських стандартів. Зокрема, національні суди не завжди системно і послідовно використовують прецеденти ЄСПЛ, часто застосовуючи їх фрагментарно або ігноруючи. Це призводить до невідповідності рішень національних судів міжнародним зобов'язанням України [3].

Крім того, відсутність спеціалізованих процедур для оцінки обґрунтованості обмежень свободи вираження, особливо в онлайн-просторі, створює ризики надмірного регулювання або, навпаки, безкарності за порушення. Особливо гостро ця проблема проявляється в умовах воєнного стану, коли держава має право вводити додаткові обмеження задля безпеки,

але ці обмеження не завжди відповідають принципам пропорційності та законності, що може призводити до надмірного звуження свободи слова і інформації.

Окрему увагу слід приділити гендерному аспекту реалізації свободи вираження. Практика свідчить, що жінки, представники ЛГБТК+ спільноти, роми, люди з інвалідністю та інші соціально вразливі групи значно частіше за інших стикаються з перешкодами у реалізації цього права. Це проявляється у формі онлайн-цькування, дискримінаційного або ворожого контенту, обмеження доступу до медіа, а також репресивних реакцій на їх активізм.

Недостатній рівень представництва жінок у медіапросторі, поширення сексистських стереотипів і толерування гендерно зумовленої мови ненависті у публічних дискусіях створюють додаткові бар'єри для рівноправного доступу до свободи вираження. Врахування цих викликів вимагає інституційної чутливості до гендерних питань, що підкреслюється у принципах Європейського інституту з гендерної рівності (EIGE).

Зокрема, застосування гендерного мейнстрімінгу має стати обов'язковим елементом при розробці державних політик у сфері медіа, інформаційної безпеки, регулювання цифрових платформ, протидії дезінформації та формування безпечного інтернет-середовища.

Для успішної імплементації європейських стандартів свободи вираження в Україні необхідний системний підхід, що передбачає адаптацію національного законодавства з урахуванням практики ЄСПЛ, підвищення рівня обізнаності суддів, правоохоронців і державних службовців щодо стандартів Ради Європи, а також розвиток правової культури, яка базується на повазі до прав людини. Водночас, реалізація права на свободу вираження має супроводжуватися комплексною політикою, спрямованою на забезпечення гендерної рівності та недискримінації, що дозволить гарантувати рівний доступ до публічного простору всім членам суспільства незалежно від їхньої статі, сексуальної орієнтації, етнічної приналежності чи фізичних можливостей. Такий підхід сприятиме не лише захисту свободи

слова, а й зміцненню демократичних інститутів та громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусишин Б. І. Права людини в європейському правовому просторі. Київ: Либідь, 2021. 384 с.
2. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Handyside v. the United Kingdom» від 7 грудня 1976 року (№ 5493/72). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
3. Європейський інститут з гендерної рівності (EIGE). Gender Equality Index 2024: Digitalisation and the future of work. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. URL: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2024>.

ПРАКТИКА ЄСПЛ У СФЕРІ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ПУБЛІЧНИХ ОСІБ

Анатолій Чернявський

*кандидат юридичних наук, доцент
Сумський державний університет*

Свобода вираження поглядів є наріжним каменем демократичного суспільства. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово наголошував, що ця свобода є однією з основних умов прогресу демократичного суспільства і самореалізації кожного його члена. Особливого значення вона набуває у контексті висвітлення діяльності публічних осіб, зокрема політиків, державних діячів і інших осіб, що перебувають у центрі суспільної уваги.

Незважаючи на деяку термінологічну відмінність у тестах Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та Конституції України 1996 р., слід вважати, що свобода вираження поглядів, закріплена ст. 10. Конвенції, відповідає праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, визначеному ст. 34 Конституції України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 10 Європейської конвенції кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [1]. Аналогічно цьому, ч. 1 та ч. 2 ст. 34 Конституції України визначають, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір [2].

У вітчизняній та іноземній юридичній науці практично не виникає сумнівів щодо того, що свобода вираження поглядів не є чимось абсолютним, а за певних умов може або навіть і повинна обмежуватися. При цьому саме на державу, яка застосовує такі обмеження, покладається обов'язок забезпечити пропорційність втручання у цю свободу.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 34 Конституції здійснення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Згідно з ч. 2 ст. 10 Європейської Конвенції здійснення свободи вираження поглядів, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Практика ЄСПЛ в контексті свободи вираження поглядів щодо публічних осіб балансує на тонкій межі взаємодії двох

конкуруючих статей Європейської конвенції - ст. 10, яка гарантує право на свободу вираження поглядів, та ст. 8, що проголошує право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Одним із основоположних прецедентів ЄСПЛ у контексті визначення співвідношення ст. 8 та ст. 10 Європейської конвенції стало рішення у справі Лінгенс проти Австрії «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria, заява № 9815/82, рішення від 8 липня 1986 року) [3]. За обставинами цієї справи австрійський журналіст Петер Лінгенс, головний редактор журналу Profil, у 1975 році опублікував дві статті, в яких критикував тодішнього федерального канцлера Бруно Крайського, зокрема за підтримку колишнього нациста Фрідріха Петерса, обраного депутатом. Лінгенс назвав позицію канцлера «аморальною», «нечесною» та «опортуністичною». Національні австрійські суди визнали Лінгенса винним у наклепі (diffamation) відповідно до кримінального кодексу Австрії. Його зобов'язали виплатити штраф і покрити судові витрати, оскільки він не довів правдивість своїх оцінок.

Європейський суд з прав людини визнав, що мало місце порушення статті 10 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує свободу вираження поглядів. При цьому Суд наголосив, що оціночні судження (value judgments), на відміну від фактів, не підлягають доказуванню. Лінгенс вживав саме оціночні висловлювання, які мали політичний контекст і стосувалися публічної постаті. Суд підтвердив, що допустимі межі критики є ширшими щодо публічних осіб, зокрема політиків, ніж щодо звичайних громадян, а також наголосив, що політики повинні терпіти більший ступінь публічної критики через свою роль у демократичному суспільстві, оскільки що свобода політичної дискусії є суттєвим елементом демократичного суспільства, а журналісти мають право вільно висловлювати свої оцінки, навіть якщо вони є гострими чи провокативними.

Це рішення стало прецедентним для розуміння меж допустимої критики на адресу публічних осіб у демократичному суспільстві, та визначило орієнтири подальшої практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 8 та ст. 10 Європейської конвенції.

ЄСПЛ не надає єдиного визначення поняття «публічна особа», однак із аналізу рішень Суду випливає, що до таких належать особи, які обіймають політичні, адміністративні чи суспільно важливі посади, а також ті, хто своєю поведінкою привернув суспільну увагу.

Первісно, зокрема і у справі «Лінгенс проти Австрії» більш широкі межі свободи вираження поглядів, а відповідно - і менший ступінь гарантованості права на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції - стосувалися у першу чергу вищих посадових осіб держави та найбільш впливових політиків загальнонаціонального рівня. Проте, з плином часу подібні підходи стали застосовуватися Судом і до звичайних публічних службовців - державних службовців, посадовців місцевого самоврядування,

Однією із перших справ, у яких Суд торкався проблем меж реалізації права на свободу вираження поглядів щодо державних службовців та їх прав на повагу до свого приватного і сімейного життя стала справа «Яновський проти Польщі» [4].

За фабулою цієї справи, заявник, журналіст за професією, був засуджений за образу працівників міліції при виконанні ними службових повноважень, а саме за вжиття слів «дурні» і «тупі». За результатом розгляду справи, Суд встановив, що право на свободу вираження не було порушене, і аргументував це наступним чином. Перш за все, заявник діяв як приватна особа, а не як представник преси, тому не може бути застосований стандарт щодо свободи преси, який передбачає вужчі межі розсуду держав у обмеженні свободи вираження поглядів. По-друге, висловлювання заявника не стосувалися питання, що має загальний інтерес, що також виключає застосування ширших меж права на свободу вираження. Суб'єктами, права яких були порушені реалізацією права на свободу вираження, були державні службовці. Суд сформулював стандарт здійснення права на свободу вираження поглядів щодо державних службовців, наступним чином: незважаючи на те, що межі допустимої критики щодо державних службовців, які виконують свої службові функції, в деяких випадках є

ширшими, ніж щодо приватних осіб. З метою ефективного виконання своїх функцій, державні службовці повинні мати довіру суспільства, тому їх необхідно захищати від образливих словесних атак під час виконання ними службових повноважень. Аналізуючи рішення ЄСПЛ у справі «Яновський проти Польщі», О.І. Нагнічук приходить до ряду висновків. По-перше, Суд не взяв до уваги те, що працівники міліції діяли із перевищенням службових повноважень, по суті - неправомірно. У практиці Суду поведінка позивача, що передувала здійсненню права на свободу вираження має значення для вирішення чи було порушено межі допустимої критики. Суд зазначав, що якщо позивач висловлював провокуючі думки, він повинен був демонструвати ширші межі толерантності. Відповідно, логічно було б вважати, що неправомірні дії позивача також повинні передбачати ширші межі його критики. Не взявши до уваги цей момент вказаної справи, Суд привніс деяку суперечність в загальну систему регулювання здійснення свободи вираження. По-друге, Суд вказав, що межі критики щодо державних службовців є ширшими «у деяких випадках», що передбачає необхідність визначення Судом чи має місце один із цих випадків [5, с. 346-347].

Також О.І. Нагнічук вказує, що стандарт меж здійснення свободи вираження поглядів, запропонований у справі Яновський, застосовується не до всіх державних службовців. Так, у справі «Бусуа проти Молдови», Суд вказав, що його недоцільно поширювати на всіх осіб, які є працівниками держави чи державних підприємств, і насамперед він передбачений для захисту працівників правоохоронних органів та прокурорів. У вказаній справі Суд вирішив не поширювати вказаний принцип на позивачів, які займали керівні посади в державній авіакомпанії. Натомість у рішенні по іншій справі «Тома проти Люксембургу», Суд вирішив, що працівники Комітету лісового і водного господарства, зокрема лісники та інженери лісового господарства, є державними службовцями, які повинні користуватися довірою суспільства для виконання своїх функцій. На жаль, Суд не став уточнювати як саме наявність службової довіри впливає на виконання їхніх службових обов'язків. При

цьому авторка припускає, що до їх повноважень входило здійснення дізнання в адміністративних справах про порушення норм лісового права. Разом з тим, слід відзначити, що статус позивачів як державних службовців не став вирішальним критерієм для вирішення цієї справи, оскільки основну увагу Суд зосередив на розмежуванні власних думок заявника та цитованого ним твору [5, с. 347].

Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що практика ЄСПЛ у сфері свободи вираження поглядів щодо публічних осіб продовжує розвиватися у напрямку формування двох автономних масивів правових висновків щодо застосування ст. 8 та ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. – стосовно вищих посадових осіб та політиків загальнонаціонального рівня з одного боку, та стосовно звичайних публічних службовців – з іншого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.07.2025).

2. Конституція України від 28.06.1996.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.07.2025).

3. Case of Lingens v. Austria (Application no. 9815/82). Judgment of 8 July 1986. HUDOC.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57523> (дата звернення: 25.07.2025).

4. Case of Janowski v. Poland (Application no. 25716/94). Judgment of 21 January 1999/ HUDOC.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58909> (дата звернення: 25.07.2025).

5. Нагнічук О. І. Свобода вираження поглядів щодо державних службовців у рішеннях Європейського суду з прав людини. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 64. С. 345-351.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_51 (дата звернення: 25.07.2025).

СВОБОДА ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИТИКИ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА НА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Тетяна Чурилова

*кандидат юридичних наук, доцент
Сумський державний університет*

Свобода екологічної критики є необхідною умовою реалізації права на безпечне довкілля, доступу до інформації та участі у прийнятті екологічно значущих рішень. В умовах трансформації українського суспільства постає питання: чи формується в Україні активна культура громадянського спротиву екологічним порушенням, чи, навпаки, домінує звичка до мовчання, байдужості або страху? Екологічна критика у правовому контексті представляє собою форму реалізації права на свободу вираження поглядів, що охоплює висловлювання з приводу стану довкілля, дій або бездіяльності органів влади, суб'єктів господарювання тощо. Право на свободу вираження поглядів гарантоване Конституцією України (ст. 34) [1], Європейською конвенцією з прав людини (ст. 10) [2], а також Орхуською конвенцією, яка забезпечує реалізацію екологічних прав через доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя [3].

Відповідно до ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, свобода екологічної критики ґрунтується на загальному праві кожної людини вільно формулювати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї. Водночас реалізація цього права пе-

редбачає певні межі, зумовлені необхідністю балансувати свободу слова з іншими суспільними цінностями [4]. Обмеження можуть застосовуватись виключно за законом і мають бути обґрунтованими захистом державної безпеки, громадського порядку, репутації інших осіб, або запобіганням поширенню конфіденційної інформації. Проте саме у сфері екологічної критики ці обмеження нерідко набувають надмірного характеру, стаючи інструментом тиску на екоактивістів, журналістів і науковців.

Право на екологічну критику безпосередньо пов'язане з конституційно гарантованими свободами слова та інформації (ст. 34 Конституції України) і правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50). Коли йдеться про проблеми порушення законодавства про охорону довкілля, яке гарантує право на доступ до інформації та участь у прийнятті екологічно значущих рішень - критика таких процесів виконує функцію публічного екологічного контролю. Вона сприяє прозорості рішень, посиленню підзвітності влади та захисту екологічних прав.

Орхуська конвенція прямо визнає право кожного на вільне висловлювання з екологічних питань і забороняє будь-які форми переслідування чи дискримінації осіб, які реалізують таке право. Згідно зі статтею 3(8), держави повинні гарантувати, що «особа, яка реалізує свої права, передбачені цією Конвенцією, не піддаватиметься утискам, переслідуванням чи покаранню» [3].

Практика Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) також послідовно визнає критику екологічних дій або рішень частиною свободи вираження. Так, у справі *Steel and Morris v. the United Kingdom* [5] ЄСПЛ розглядав ситуацію, коли учасники екологічної кампанії поширювали інформаційні матеріали з критикою діяльності корпорації McDonald's. Хоча національні суди визнали частину тверджень такими, що не відповідали дійсності, ЄСПЛ наголосив: у демократичному суспільстві важливо забезпечити реальну можливість здійснення діяльності навіть для малочисельних і неформальних громадських ініціатив, таких як лондонський осередок

Greenpeace. Існує значний суспільний інтерес у тому, щоб подібні об'єднання, а також окремі особи, які діють поза межами основного інформаційного потоку, мали змогу повноцінно брати участь у публічних дискусіях. Особливо це стосується питань, що становлять загальний суспільний інтерес, зокрема у сферах охорони здоров'я та захисту довкілля (п.89); великі публічні компанії, за своєю суттю, усвідомлено та неминуче стають об'єктом підвищеної уваги з боку суспільства, це стосується також осіб, які займають керівні посади в цих структурах, межі допустимої критики щодо їхньої діяльності є значно ширшими, ніж у пересічних суб'єктів публічного простору (п.94).

Подібну позицію ЄСПЛ підтвердив у справі *Bumbeș v. Romania* [6], де заявник був оштрафований за символічну мирну акцію протесту проти гірничодобувного проєкту. ЄСПЛ визнав таке втручання надмірним, підкресливши, що обмеження права на публічне висловлення екологічної позиції можливе лише за наявності дуже вагомих підстав. Навіть незначне покарання, якщо воно застосовується до політично забарвленої критики або протесту з екологічної тематики, може стати засобом стримування громадянської активності.

Ці справи ілюструють, що свобода екологічної критики повинна мати реальний правовий захист і в Україні, де екологічні активісти часто діють в умовах адміністративного тиску, правової невизначеності та культурної стигматизації.

Попри закріплення свободи вираження поглядів у Конституції України та міжнародних правових актах, реалізація екологічної критики, як її складової, залишається ускладненою через низку чинників. Насамперед, ідеться про переслідування активістів, зокрема у формі так званих SLAPP-позовів (з англ. *strategic lawsuits against public participation*, скорочено SLAPP) -це позови про відшкодування шкоди, які, як правило, ініціюються великими компаніями чи посадовими особами в органах влади проти представників громадського суспільства. Відповідачами в таких позовах виступають екоактивісти, журналісти, представники громадських організацій чи засобів масової інформації, які публічно критикують дії позивачів.

Метою SLAPP-позовів є не стільки захист порушених прав, скільки створення надмірного юридичного, психологічного та фінансового тиску на відповідачів з тим, щоб змусити їх припинити публічну активність, укласти мирову угоду або відмовитися від подальшої участі в громадському дискурсі. Переважна більшість таких справ подається у формі дифамаційних позовів, тобто позовів про захист честі, гідності та ділової репутації у зв'язку з нібито поширенням недостовірної інформації [8]. До цього додається інформаційний тиск - дискредитація екоактивістів у медіа.

Прикладом SLAPP-позову в Україні може слугувати позов ТОВ «Технопривід Інвест груп», яка входить до складу міжнародної компанії «Кроноспан» до «Екоклубу» [8]. Керівництво компанії вимагало, щоб ГО «Екоклуб» спростувала оприлюднену інформацію про те, що концентрація забруднюючих речовин у повітрі м. Городок вже перевищує допустимі нормативи, ще до початку роботи майбутнього підприємства, а отже, його запуск може призвести до подальшого перевищення екологічно безпечних показників. Суди першої та апеляційної інстанції позов задовольнили. Натомість Верховний Суд виснував, що громадськість має право представляти будь-які зауваження, інформацію, аналіз або міркування, які, як вона вважає, мають відношення до захисту довкілля. Колегія суддів дійшла висновку, що місцевий та апеляційний господарські суди повинні були відмовити у задоволенні позовних вимог «Технопривід Інвест груп» про захист ділової репутації та спростування недостовірної інформації [9].

Другим вагомим бар'єром на шляху реалізації екологічної критики як складової свободи вираження поглядів, є культура мовчання, успадкована від радянської моделі державного управління, де відкритий осуд владних рішень, зокрема щодо довкілля, не заохочувався, а часто карався. Навіть масштабні екологічні катастрофи (Чорнобиль, забруднення промислових регіонів) замовчувалися, або інформація дозувалася через сувору цензуру. В результаті у суспільстві сформувався психологічний автоматизм «краще мовчати», який передається між поколіннями.

Наступним чинником є низький рівень правової культури, який виявляється у недостатньому розумінні громадянами своїх екологічних прав, а також у поширеному переконанні, що держава не здатна ефективно захищати інтереси громадян. Суттєвим бар'єром також є недовіра до державних та місцевих інституцій. Громадська активність, зокрема у сфері довкілля, зазвичай не отримує належної підтримки з боку місцевого самоврядування.

Окрему загрозу становить поширення феномену так званого «екологічного цинізму» - байдужості до проблем довкілля, яка виявляється у фразах на кшталт «все до мене забруднено» або «я не вплину на це». Такий тип свідомості формується під впливом хронічної втоми від негативного інформаційного фону, а також через домінування побутових проблем, що знижують готовність до громадської участі.

Не менш важливою є проблема стигматизації екологічних активістів, коли участь у протестах чи публічна критика сприймаються як деструктивна або політизована діяльність. Нерідко учасники екологічних ініціатив зіштовхуються з ризиками втрати роботи або погіршення соціального статусу, що ще більше стримує розвиток відкритого екологічного діалогу в суспільстві.

Безумовно, окреслені соціокультурні чинники залишаються суттєвими бар'єрами на шляху реалізації свободи екологічної критики в Україні. Вони знижують рівень громадської залученості, ускладнюють ефективний контроль за рішеннями, що впливають на стан довкілля. Водночас, останні роки засвідчують позитивну динаміку. Так, зростає активність екологічного громадянського суспільства, посилюється роль незалежної екожурналістики, а цифрові інструменти стимулюють нові форми публічної участі. Отже, формується патерн екологічного спротиву, заснованого на цінностях прозорості, підзвітності й участі.

У цьому контексті важливим є вдосконалення правових механізмів, насамперед через ефективну імплементацію положень Орхуської конвенції та адаптацію українського законодавства до європейських стандартів. Це є передумовою не

лише для гарантування права на свободу вираження поглядів у сфері охорони довкілля, а й для утвердження демократичної правової держави та забезпечення сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.

4. Справа Відес Айзсардзібас Клубс проти Латвії (Vides Aizsardzības Klubs c. Lettonie), рішення від 27.05.2004 р.
URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66349>.

5. Справа Стіл і Моріс проти Сполученого Королівства (Steel and Morris v. the United Kingdom), рішення від 15.02.2005 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68224>.

6. Справа Бумбеш проти Румунії (Bumbeș v. Romania), рішення від 3.05.2022 р.
URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22002-13643%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22002-13643%22]}).

7. Захист активістів Татарбунарської районної громадської організації «Відродження». URL: <https://epl.org.ua/law-posts/zahyst-aktyvistiv-tatarbunarskoyi-rajonnoyi-gromadskoyi-organizatsiyi-vidrodzhennya/>.

8. Ухвала про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі від 21 лютого 2020 р., справа № 918/132/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87734957>.

9. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2021 року, справа № 918/132/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517292?fbclid=IwAR0>

[Knlc31nbQ7dzXz1W7B52Kohknql6TMWLT8lhZCcH_m-VNtmHAFS38MtQ.](#)

РОЛЬ ПОСЛІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ У РОЗВИТКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ, ПРОТИДІЇ ФЕЙКАМ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

Мар'яна Шаповалова

*студентка 2-го курсу Національного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
посолка Європейської молоді в Україні*

Ініціатива «Посли європейської молоді» (Young European Ambassadors - YEAs) виникла як відповідь на потребу зміцнення взаєморозуміння, міжкультурного діалогу та поширення європейських цінностей серед молоді країн Східного партнерства, а також країн-членів Європейського Союзу. Вона була започаткована у 2016 році в рамках регіональної програми EU NEIGHBOURS East, що є частиною зовнішньої політики ЄС у сфері Східного партнерства. Основна мета цієї ініціативи полягає у створенні спільноти активної молоді, яка виступає своєрідним містком між Європейським Союзом і країнами-партнерами, зокрема Україною, Грузією, Молдовою, Вірменією, Азербайджаном і, до 2021 року, Білоруссю [1].

YEAs - це не офіційні дипломати, а добровольці-волонтери віком від 16 до 26 років, які пройшли конкурсний відбір і беруть участь у низці освітніх, інформаційних та комунікаційних заходів, спрямованих на популяризацію знань про ЄС, можливості для молоді, права людини, медіаграмотність, екологічну свідомість, інклюзивність тощо. Їхня діяльність координується за підтримки Європейської служби зовнішніх справ (EEAS) та виконавчих партнерів програми EU NEIGHBOURS East, і вона більшою мірою має освітньо-просвітницький, а не політичний характер. Участь в мережі дає молодим людям доступ до тренінгів, міжнародних зустрічей, участі в проектах і форумів на рівні як ЄС, так і країн-партнерів [2].

Важливо підкреслити, що сама поява мережі YEAs стала інструментом м'якої сили ЄС у регіоні, де політичні впливи та ідентичності залишаються фрагментованими, а європейська інтеграція потребує не лише інституційних змін, а й зміцнення суспільної підтримки. Молоді амбасадори покликані комунікувати складні питання європейської політики у доступній формі, брати участь у публічних заходах, підтримувати локальні ініціативи, вести блоги, виступати на шкільних або університетських зустрічах – тобто бути живими носіями ідей співпраці та цінностей демократії [3]. Відтак, YEAs є не лише обличчям європейської солідарності, а й чинником формування нової генерації лідерів у країнах Східного партнерства. Їхня діяльність відображає прагнення до єдності, участі та відкритості, що є фундаментальними для європейської моделі розвитку.

Діяльність мережі YEAs в Україні є яскравим прикладом ефективного залучення молоді до процесів суспільних змін, формування проєвропейського дискурсу та підтримки демократичних перетворень. Україна від початку була активним учасником ініціативи, і з 2016 року українські амбасадори системно реалізують низку локальних, регіональних та національних заходів, орієнтованих на інформування громадян, популяризацію європейських цінностей, боротьбу з дезінформацією, просування інклюзії, екологічної відповідальності та молодіжного лідерства.

Після Революції Гідності та особливо з початком повномасштабної війни у 2022 році активність українських представників мережі суттєво зросла. У фокусі їхніх ініціатив опинилися як традиційні освітньо-просвітницькі формати (лекції, майстер-класи, дебати, круглі столи) так і нові, адаптовані до умов війни. Наприклад, YEAs в Україні організовували серії онлайн-заходів, що пояснюють українцям та міжнародній спільноті важливість європейської інтеграції, правових механізмів захисту прав людини в ЄС, специфіку європейської допомоги Україні [4].

Одним із ключових напрямів діяльності стало формування спільнот, орієнтованих на локальні потреби, у чому, зокрема,

брала участь і авторка цих тез. У різних регіонах України амбасадори сприяли розвитку громадських просторів, залучали учнів і студентів до дискусій про роль ЄС у трансформації суспільства. У партнерстві з EU NEIGHBOURS East вони організовували освітні тури та табори, зокрема для школярів з прифронтових територій, що сприяло не лише поширенню знань, а й психологічній підтримці молоді в умовах війни.

Важливою особливістю є горизонтальність організації - YEAs не мають ієрархії в класичному сенсі, ініціативи народжуються «знизу» і відображають живий зв'язок із локальними громадами. Українські амбасадори часто виступають у ролі фасилітаторів між молоддю, місцевою владою, закладами освіти та міжнародними партнерами. Через цей міст вони не лише передають інформацію, а й озвучують проблеми і потреби української молоді на європейському рівні - під час форумів, стратегічних сесій і зустрічей з представниками інституцій ЄС. Такі заходи не тільки сприяють підвищенню обізнаності, а й демонструють ціннісну базу, на якій ґрунтується європейська інтеграція, а саме, рівність, повага, солідарність.

Таким чином, українські YEAs виступають не лише як транслятори європейських політик, але й як активні агенти змін усередині країни. Їхня діяльність спрямована на те, щоб забезпечити молоді реальні інструменти впливу на майбутнє країни. У складних умовах війни YEAs демонструють здатність адаптуватися, зберігати діалог із суспільством та утверджувати європейські цінності навіть у часи надзвичайних викликів.

Мережа YEAs в Україні активно працює над зміцненням медіаграмотності серед молоді, адаптуючи цілі ЄС до місцевих потреб. Ініціатива YEAs з самого початку включала просвітницьку діяльність, спрямовану на формування вміння критично сприймати інформацію, перевіряти джерела та протидіяти дезінформації. В умовах повномасштабної війни ця діяльність набула стратегічного значення. Медіаграмотність стала інструментом стійкості та захисту інформаційного простору.

Однією з помітних освітніх ініціатив, яку впроваджують Польські європейської молоді в Україні, є ігрова активність під на-

звою «НотаЄнота». Вона спрямована на підвищення обізнаності молоді щодо теми дезінформації, навичок критичного мислення та перевірки фактів. Цей захід складається з двох частин: теоретичної, яка передбачає презентацію «Нова інформація, чи дезінформація?», та практичної, що включає гру для закріплення навичок розпізнавання маніпуляцій у медіа. Під час першої частини учасникам пояснюють ключові ознаки фейків, методи розпізнавання дезінформаційних повідомлень, а також знайомлять із європейськими стандартами в інформаційній сфері. Особливу увагу приділяють контексту України, зокрема викликам, пов'язаним з інформаційною війною. У практичному блоці учасники працюють у командах, аналізуючи приклади текстів, заголовків, фото та відео на предмет достовірності, джерел походження та маніпулятивних технік. Формат активності дозволяє не лише засвоїти базові принципи медіаграмотності, але й актуалізувати відповідальність кожного за інформаційне середовище.

Інтерактивні воркшопи на базі цієї гри проходять у школах та інших освітніх закладах. Наприклад, 19 квітня 2024 року українські амбасадори провели гібридний захід в школі Новоприлуцької гімназії (Вінницька область), використовуючи гру у форматі Kahoot для учнів 13-14 років. Метою заходу стало надання інструментів розпізнавання фейкових новин та маніпуляцій, формування навичок аргументованого аналізу [5]. Цей підхід продемонстрував ефективність: учасники активно долучалися до обговорення та відзначали позитивний досвід.

Значною подією для YEAs стало залучення до івенту Ради Європи «Freedom of Expression and CDMSI Division» у Страсбурзі 12 червня 2025 року. Захід об'єднав молодь із не лише з країн Східного партнерства, але й з усіх держав Ради Європи для обговорення питання свободи слова та протидії дезінформації. Представники Ради наголосили на необхідності балансу між вільною пресою та системами контролю маніпуляцій [6].

Особливої уваги заслуговує активна участь Послів європейської молоді в міждисциплінарних ініціативах, що поєднують медіаграмотність із питаннями гендерної рівності. Так, у

квітні 2025 року вони спільно з громадською організацією «Інтерньюз-Україна» організували онлайн-тренінг на тему «Медіаграмотність та гендер: як протидіяти стереотипам та дезінформації?». У фокусі заходу були питання критичного мислення, гендерної репрезентації у медіа та впливу дезінформаційних кампаній на формування упереджень. Посли виступили не лише як фасилітатори, але й як співавтори програми події, залучаючи молодь до обговорення та вироблення рекомендацій для медіа-спільноти [7]

Загалом, можна сказати, що діяльність YEAs в Україні у сфері медіаграмотності характеризується такими особливостями як практична сфокусованість, інтерактивність просвітництва (рольові ігри, фактчекінг, цифровий геймінг), координація з громадськими та міжнародними організаціями, участь у масових комунікаційних кампаніях (тестування, вікторини, освітні відео й лекції). Вона спрямована на підвищення цифрової стійкості, боротьбу з фейками, протидію дезінформації. Завдяки цьому Посли сприяють формуванню інформаційно грамотного, стійкого покоління, яке здатне мислити критично, бути захисником правди й демократії вже сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. EU NEIGHBOURS East. Young European Ambassadors. URL: <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/>.
2. European External Action Service. Eastern Partnership Youth Engagement Roadmap. URL: <https://www.eeas.europa.eu>.
3. EU NEIGHBOURS East. What YEAs do. URL: <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/>.
4. The Young European Ambassadors (YEAs) initiative in Ukraine. URL: <https://theyouthhouse.org/article/the-young-european-ambassadors-yeas-initiative-in-ukraine>.
5. Young European Ambassadors in Ukraine engage students in Vinnytsia Region in game on disinformation. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/young-european-ambassadors-in-ukraine-engage-students-in-vinnytsia-region-in-game-on-disinformation/>.

6. Young European Ambassadors learn about Media Freedom, Disinformation and the work of the Freedom of Expression and CDMSI Division. URL: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/-/young-european-ambassadors-learn-about-media-freedom-disinformation-and-the-work-of-the-freedom-of-expression-and-cdmsi-division>.

7. Zmina. Онлайн-тренінг «Медіаграмотність та гендер: як протидіяти стереотипам та дезінформації?» URL: <https://zmina.info/announcements/onlajn-trening-mediagramotnist-ta-gender-yak-protidyiaty-stereotypam-ta-dezinformacziyi/>.

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ ОПРАЦЮВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ПРАВІ ЄС

Ольга Швагер

*доцент, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного, європейського права та
порівняльного правознавства
Сумський державний університет*

І у праві ЄС, і у праві РЄ «персональні дані» визначаються як інформація, що пов'язана з ідентифікацією або можливою ідентифікацією фізичної особи, тобто інформація про особу, ідентичність якої відкрито встановлена або ж може бути встановлена за допомогою отримання додаткової інформації. Особа, персональні дані якої обробляються, визначається як «суб'єкт персональних даних». Право на захист персональних даних бере початок із права на повагу до приватного життя. Поняття «приватне життя» стосується людей. Отже, фізичні особи - це головні вигодонабувачі від захисту персональних даних [4, с. 39].

Основне право на захист персональних даних за статтею 8 Хартії «не є абсолютним правом і повинно розглядатися у зв'язку з його функцією у суспільстві». Тому у статті 52 (1) Хартії визнається, що на здійснення таких прав можуть бути

Co-funded by
the European Union

накладені обмеження, наприклад, такі, які викладені в статтях 7 і 8 Хартії, на період, передбачений законом, які мають поважати суть цих прав і свобод, спиратися на принцип пропорційності і застосовуватися лише в тому випадку, якщо є необхідними і по-справжньому відповідають загальним цілям, визнаним Європейським Союзом, або необхідні для захисту прав і свобод інших людей. У системі ЄКПЛ право на захист персональних даних гарантується статтею 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), а в системі Хартії це право має застосовуватися за умови, якщо дотримуються всі інші конкурентні права. Відповідно до статті 8 (2) ЄКПЛ «органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві [...] для захисту прав і свобод інших осіб». У зв'язку з цим і ЄСПЛ, і ЄСНЧ неодноразово заявляли, що при застосовуванні й тлумаченні статті 8 ЄКПЛ та статті 8 Хартії її необхідно узгоджувати з іншими правами [4, с. 24].

У Загальному регламенті захисту даних визначаються принципи опрацювання персональних даних (Стаття 5 GDPR): «законність, правомірність і прозорість» (a); «цільове обмеження» (b); «мінімізація даних» (c); «точність» (d); «обмеження зберігання» (e); «цілісність і конфіденційність» (f).

Кожен із цих принципів реалізується у відповідному порядку та у встановленій Загальним регламентом захисту даних формі.

Зокрема, «законність, правомірність і прозорість» означають, що дані необхідно опрацьовувати у законний, правомірний і прозорий спосіб щодо суб'єкта даних

У статті 6 Загального регламенту захисту даних «Законність опрацювання» окреслено шість правових підстав правомірності обробки персональних даних, зокрема згода, договір, юридичні зобов'язання, суспільні, життєві та законні інтереси. Опрацювання є законним, лише якщо виконано та мірою виконання принаймні однієї з наведених нижче умов:

(a) суб'єкт даних надав згоду на опрацювання своїх персональних даних для однієї чи декількох спеціальних цілей;

(b) опрацювання є необхідним для виконання контракту, стороною якого є суб'єкт даних, або для вжиття дій на запит суб'єкта даних до укладення договору;

(c) опрацювання є необхідним для дотримання встановленого законом зобов'язання, яке поширюється на контролера;

(d) опрацювання є необхідним для того, щоб захистити життєво важливі інтереси суб'єкта даних або іншої фізичної особи;

(e) опрацювання є необхідним для виконання завдання в суспільних інтересах або здійснення офіційних повноважень, покладених на контролера;

(f) опрацювання є необхідним для цілей законних інтересів контролера або третьої сторони, окрім випадків, коли над такими інтересами переважають інтереси фундаментальних прав і свобод суб'єкта даних, що вимагають охорони персональних даних, особливо, якщо суб'єктом даних є дитина.

Пункт (f) першого підпараграфа не застосовують до опрацювання, яке здійснюють публічні органи у ході виконання своїх завдань.

Що стосується законної основи законного інтересу, то Суд ЄС у справі C- 40/17 - Fashion ID наголосив, що для того, щоб обробка покладалася на законний інтерес, мають бути виконані три сукупні умови, а саме:

переслідування законних інтересів контролером даних або третьою стороною чи сторонами, яким дані розкриваються, необхідність обробки персональних даних для цілей законних інтересів, а також

умова, що основні права та свободи суб'єкта даних, чиї дані потребують захисту, не мають переваги.

Також Суд ЄС уточнив, що в ситуації спільного контролю «необхідно, щоб кожен із цих контролерів переслідував законний інтерес [...] через ці операції з обробки, щоб ці операції були виправданими щодо кожного з них».

У своєму рішенні у справі Fashion ID Суд ЄС оцінив відповідальність, пов'язану з обробкою персональних даних через кнопку «Подобається» Facebook, вбудовану на сторонній веб-сайт. У рішенні Суд ЄС дійшов висновку, що оператор веб-

сайту та Facebook Ireland як постачальник плагіна несуть спільну відповідальність лише за збір персональних даних та їх розкриття шляхом передачі Facebook Ireland, тоді як подальші операції з обробки даних підпадають під виключну відповідальність Facebook Ireland. Суд ЄС також постановив, що якщо спільна обробка даних ґрунтується на згоді відвідувачів веб-сторінки, остання має збиратися оператором веб-сторінки.

У цій справі висловлена окрема думка Генеральним адвокатом Бобек, в якій він, зокрема, піднімає питання «законного інтересу»: [.... Четверте питання, поставлене у цій справі, стосується законності обробки персональних даних за відсутності згоди суб'єкта даних у значенні статті 7(а) Директиви 95/46. У цьому відношенні суд, що подає запит, вказує на статтю 7(f) Директиви 95/46, згідно з якою персональні дані можуть оброблятися, якщо це «необхідно для цілей законних інтересів, що переслідуються контролером або третьою стороною чи сторонами, яким розкриваються дані, за винятком випадків, коли такі інтереси переважають інтереси основних прав і свобод суб'єкта даних....». Директива 95/46 не визначає та не перераховує «законні інтереси». Це поняття видається досить гнучким та невизначеним. Не існує жодного типу інтересу, який би виключався як такий, якщо, звичайно, вони самі є законними. Як по суті обговорювалося на слуханні та як зазначено вище, у цій справі, як видається, йдеться про збір та передачу персональних даних з метою оптимізації реклами, хоча точні кінцеві цілі як Відповідача, так і Facebook Ireland можуть не зовсім збігатися. З огляду на ці міркування, я погоджуюся, що маркетинг або реклама як такі можуть становити такий законний інтерес. Досить важко вийти за рамки цього твердження в контексті цієї справи, оскільки немає конкретної інформації щодо точних способів використання переданих та отриманих даних, окрім цих загальних тверджень.....].

Виходячи із вище наведеного, можна стверджувати, що дискурс навколо правового регулювання захисту даних осіб, особливо в контексті їх ідентифікації, є складним і багатограним. Нещодавня судова практика Суду ЄС щодо спільного володіння даними залишає багато питань. Зокрема, виходячи із

змісту окремої думки висловленої по справі C- 40/17 - Fashion ID Генеральним адвокатом Бобек - її вплив на поняття та функції «законного інтересу» дуже неоднозначний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)
URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>.

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union
URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj.

3. Європейська конвенція з прав людини
URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_EN
G.

4. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних: Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), Рада Європи (РЄ) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). 2014.
URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Handbook_data_protection_UKR.pdf.

5. Case C-40/17. Judgment of the Court (Second Chamber) of 29 July 2019. Fashion ID GmbH & Co.KG v Verbraucherzentrale NRW eV. ECLI identifier: ECLI:EU:C:2019:629.

6. Case C-40/17. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 19 December 2018. Fashion ID GmbH & Co.KG v Verbraucherzentrale NRW eV. ECLI identifier: ECLI:EU:C:2018:1039.

Електронне наукове видання

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ

Матеріали

науково-практичного круглого столу

(м. Суми, 27 червня 2025 року)

Відповідальна за випуск В. М. Завгородня
Комп'ютерне верстання М. В. Плотнікової

Матеріали друкуються в авторській редакції.
Організаційний комітет не несе відповідальності за точність
наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних
імен та інших відомостей, не завжди поділяє позицію авторів.

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 6,13. Обл.-вид. арк. 7,98.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.